

פרק ד'

החברות המוחזקות העיקריות של חמשת הבנקים הגדולים

חמשת הבנקים הגדולים מחזיקים במספר גדול של חברות, שתרומתן לרווחים מהותית, והיקף ההשקעה בהן נרחב. ההשקעה בחברות המוחזקות העיקריות של חמשת הבנקים הגדולים הניבה בשנה הנסקרת רווח של כ-1.2 מיליארדי ש"ח (ללא התמורה שנתקבלה ממכירת ההחזקות העודפות), המהווה תשואה של 9.2% על ההשקעה. רווח זה, שגדל לעומת השנה הקודמת, נבע בעיקר משלוחות חו"ל ומהבנקים למשכנתאות.

שלוחות חו"ל, שהפסידו בשנת 1996 172 מיליוני ש"ח (לאחר המרות והתאמות חשבונאיות לשקלים), הרוויחו השנה 272 מיליוני ש"ח, בעיקר כתוצאה מהפיחות הריאלי של השקל לעומת הדולר. הרווח בדולרים, שגדל השנה בכ-48%, משקף בעיקרו התפתחויות בעלות אופי חד-פעמי (כגון מכירת חלק מן השלוחות והחזרי מס), ובמיעוטו - התייעלות. ההוצאות בגין שכר וההוצאות הנלוות פחתו השנה, לראשונה מזה מספר שנים, בעקבות הצטמצמות מספר העובדים בשלוחות, למרות גידול הפעילות.

הבנקים למשכנתאות הציגו בשנים האחרונות רווחיות נאה ומתמשכת, שספק אם תימשך בשנים הבאות, לנוכח התגברות התחרותיות בענף, הירידה הצפויה של הכנסות מעסקי הביטוח וההאטה במשק, בפרט בענף הבנייה. פער הריבית השולי (בין האשראי שניתן למקורות שגויסו במהלך השנה) הגיע בחודשים האחרונים של 1997 לשפל של 0.4%.

בניגוד לעליית התרומה של הבנקים למשכנתאות ושלוחות חו"ל לרווח, ירדה תרומתן של החברות הריאליות לרווח, משום ששני הבנקים הגדולים מכרו את החזקותיהם העודפות בחברות אלה. תהליך המכירה של ההחזקות העודפות אמור להסתיים עד סוף 1999, ובסיומו לא יעלו אמצעי השליטה, בכל תאגיד ריאלי, על 20% מהונו.

1. החברות המוחזקות

א. מבוא

בסוף שנת 1997 הסתכמה יתרת ההשקעה של חמשת הבנקים הגדולים בחברות המוחזקות בכ-15.1 מיליארדי ש"ח, לעומת כ-14.6 מיליארדים בשנת 1996 (לוח ד'-1). לירידתה של יתרת ההשקעה בחברות המוחזקות העיקריות פעלה מכירת החזקותיהם העודפות של שני הבנקים הגדולים בתאגידים ריאליים, ואילו רווחי הבנקים למשכנתאות ושלוחות חו"ל פעלו לגידולה של יתרה זו.

תהליך המכירה במסגרת חוק הבנקאות (רישוי התשמ"א - 1981, תיקון מס' 11) חייב את שני

לוח 1-

השואות ההקצרה בתכרות המורחקות של המש הקבוצות הבנאית, 1993 עד 1997

תשואת ההשקעה לתקופה 1993 עד 1997		תשואת ההשקעה		התפלגות ההשקעות		התרומה לזרוע הנקי		ערך ההשקעה בספרים לסוף שנה		
מקדם	סטיית התקן	המוצע	1997	1996	לסוף	1997	1996	1997	1996	1995
(אחוזים)			(אחוזים)		(אחוזים)		(מיליוני ש"ח)		(מיליוני ש"ח)	
6.5	1.2	7.7	8.2	6.1	9.2	113	81	1,391	1,382	1,327
109.9	0.1	14.4	14.3	14.5	18.6	353	313	2,817	2,473	2,159
3.0	3.1	9.2	7.4	14.5	13.5	137	223	2,046	1,853	1,539
0.4	4.6	1.7	7.2	-4.2	26.7	272	-172	4,040	3,768	4,103
3.8	1.8	6.8	9.2	4.9	67.9	875	445	10,294	9,477	9,129
סך כל החברות המבנות העיקריות שאוחדו										
17.9	0.5	8.1	8.8	8.0	4.5	58	50	680	654	628
4.9	2.1	10.3	8.6	8.7	15.9	227	226	2,407	2,624	2,607
1.3	3.7	4.8	11.1	2.7	2.7	69	24	415	625	899
8.4	1.0	8.6	9.1	7.3	23.1	354	300	3,502	3,904	4,134
4.9	1.5	7.4	9.2	5.6	91.0	1,229	744	13,796	13,381	13,264
5.2	1.4	7.4	12.7	44.2	9.0	150	234	1,356	1,185	529
סך כל השקעות בחברות המוזכרות										
סך כל השקעות בחברות המוזכרות										

ההרחה כולל "דווחים מפעילות בלתי רגילה", אך אינו כולל דיכדורים או תמורה ממכרים הדוחקים ערופות. בדרך נכילון הפושי תרגום של חברות כלילת הפועלות כדור"ל. ההרחה הקיף כמבנה הפורעלים" אינו כולל את חלקו ברווחי "בנק אוצר החייל" בסך 17.9 מיליוני ש"ח, לעומת 15.5 מיליונים ב-1996. הבנק הקטיץ את החזקתיו כחברת "אמול", ולפיכך היא חילה להיות "חברה מחזיקת עקריה". התמורה לרווח של חברת "יזיר", השייכת ל"בנק הפועלים", נכללה בסטיף "החזקות, השקעות ואחרות", לאחר שהתמורה שונתה מחברת ריאלית לחאגרי צור. יתרת ההשקעה בה היא 246.6 מיליוני ש"ח, ונרממה לרווח היא 18.4 מיליונים.

(2) ב"החזקות, השקעות ואחרות" נכללים בנקים שקידמו עסקים קרלימון השקעות וחברות הפועלות בשוק ההון (רווחם נרמל), וחברות כרטיסי אשראי אליסנג. בשנת 1996 נרשמו רווחים חד-פעמיים ב"החזקות, השקעות ואחרות", כתוצאה משינויים בהגדרת חברות וממפירות. בהתלם מרווחים אלה הייתה התמורה לרווח בשנת 1996 בחברות הכלולות 24-4 מיליוני ש"ח ובחברות המאודות - 149 מיליונים. זאת לעומת 1.5 מיליוני ש"ח ו-137 מיליונים ב"התאמה, בשנת 1997.

(3) מקום התמשנות מוגדר כהשואה הממוצעת חלקי טיית הקון, רחוק מודר את התשואה על השקעות הממוצעת לסוכן הכרך בה.

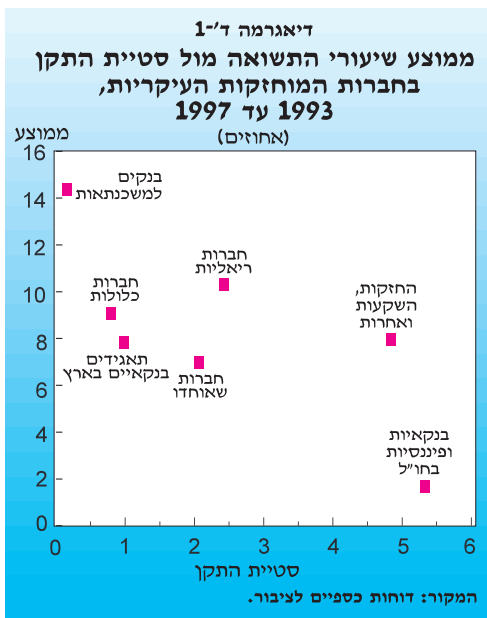
ה ק ר ו: דוחות כספיים לציבור.

הבנקים הגדולים להפחית את החזקותיהם בכל תאגיד ריאלי ל-25% מאמצעי השליטה בו עד סוף 1996 ול-20% עד סוף 1999. מכירת ההחזקות העודפות אמורה להסיט את מעורבות הבנקים בחברות אלה משליטה וניהול אקטיביים להשקעה פסיבית יותר במסגרת של החזקת תיק השקעות.

שיעור התשואה הממוצע על ההשקעה בחברות הכלולות' (למעט דיבידנדים והכנסות ממכירת החזקות עודפות) עמד על 9.1%, לעומת 7.3% אשתקד, והוא תוצאה של גידול התשואה על ההשקעה בהחזקות, השקעות ואחרות (לוח ד'-1). כנגד זאת גדל שיעור התשואה על ההשקעה בחברות המאוחדות מ-4.9% ל-9.2%, בעיקר כתוצאה מרווחי החברות הבנקאיות בחו"ל. לאור התפתחויות אלו עלה שיעור התשואה הממוצע על סך כל ההשקעה בחברות המוחזקות העיקריות מ-5.6% ב-1996 ל-9.2% בשנה הנסקרת.

פרק זה יסקור את מבנה ההחזקות של חמשת הבנקים הגדולים בחברות המוחזקות העיקריות, את היקף ההשקעה בהן ואת תרומתן לרווח. כן יידונו בפרק הפעילות, התוצאות העסקיות והסיכונים בשני תחומים מרכזיים של השקעות הבנקים בחברות מוחזקות - פעילות הבנקים למשכנתאות ופעילות שלוחות חו"ל.

ב. חברות מוחזקות שאוחדו

החברות המאוחדות כוללות תאגידים בנקאיים, בנקים למשכנתאות, בנקים לקידום עסקים (מימון השקעות) וחברות פיננסיות אחרות העוסקות בתחומים משלימים לפעילות בנקאית, כגון חברות הפועלות בשוק ההון (המנהלות תיקי השקעות וחיתום ניירות ערך) וחברות פיננסיות אחרות (לחכירה מימונית ולכרטיסי אשראי).

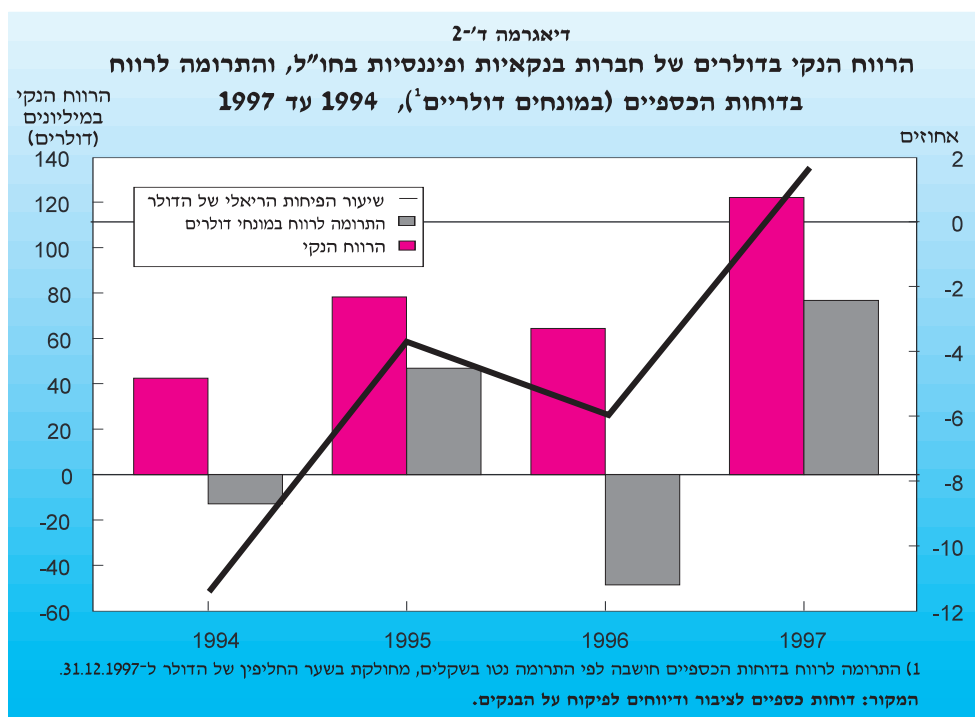
יתרת ההשקעה של חמשת הבנקים הגדולים בחברות המאוחדות העיקריות גדלה בכל קטגוריות ההשקעה, כתוצאה מרווחים צבורים, והסתכמה בסוף 1997 ב-10.3 מיליארדי ש"ח, לעומת 9.5 מיליארדים בשנת 1996 (לוח ד'-1). בפרט ניתן לציין את התשואה על ההשקעה בבנקים למשכנתאות, שבממוצע היא הגבוהה ביותר מבין כל

1 חברות מאוחדות הן חברות שדוחותיהן הכספיים מאוחדים עם הדוחות הכספיים של הבנק. הדוח המאוחד מציג את הקבוצה - החברה האם והחברות הבנות - כאילו היו חברה אחת, והתנאי לאיחוד דוח כספי הוא קיום שליטה של החברה האם (הבנק) בחברות הבנות. חברות כלולות הן חברות שלבנק יש בהן השפעה מהותית להבדיל משליטה. שיטת הרישום החשבונאית לגבי חברות אלה היא שיטת השווי המאזני (Equity Method), שלפיה מוצגת ההשקעה (במאזן הבנק הלא-מאוחד) בשווי העלות, בתוספת חלק הבנק ברווח של חברות כלולות (בבנק מוחזקות), או בניכוי חלקה בהפסד, ובתוספת שינויים אחרים - הקטנה או הגדלה של החזקות - שחלו בהון העצמי של החברה המוחזקת מאז תאריך ההשקעה.

קטגוריות ההשקעה בשנים האחרונות, והיציבה שבהן (דיאגרמה ד'-1). יתרת ההשקעה בבנקים למשכנתאות הגיעה בתום השנה הנסקרת ל-2.8 מיליארדי ש"ח, והניבה רווח של 353 מיליונים, המהווים שיעור תשואה של 14.3%. גידול היקפי הפעילות בשנים האחרונות וההכנסות מעסקי ביטוח (חיים ונכסים) תרמו לשמירה על הרווחיות הגבוהה וזאת למרות ההצטמצמות של פערי הריבית השוליים. הרווחיות הגבוהה מוסברת גם בסבסוד עקיף שחלק מהבנקים למשכנתאות מקבל בצורות שונות מבנק האם.

ההשקעה בבנקים למשכנתאות היא השנייה במשקלה מבין כל סוגי ההשקעה בחברות המוחזקות (18.6%), לאחר החברות הבנקאיות והפיננסיות בחו"ל, שמשקלן עומד על 26.7%. בסוג אחרון זה נכללות רק החברות הבנות הפועלות בחו"ל, שכמעט כולן בנקאיות. המשקל האמור הוא בבחינת הערכת חסר לפעילות בחו"ל, שכן הבנקים בישראל פועלים בחו"ל גם דרך סניפים שאינם נכללים ברשימת החברות המוחזקות, ומשקלם בסך כל הפעילות בחו"ל (חברות בנות וסניפים) מגיע לכ-38%.

תרומתה של ההשקעה בחברות בנקאיות ופיננסיות בחו"ל לרווח מאופיינת בתנודתיות רבה, התלויה במידה רבה בשיעור הפיחות של השקל לעומת הפרנק השוויצרי, לעומת הלירה שטרלינג, ובפרט לעומת הדולר האמריקני, שיותר משלושה רבעים של הפעילות בשלוחות נקובים בו. כך, כתוצאה מהייסוף הריאלי בשער השקל לעומת הדולר וסל המטבעות בשנת 1996, הפך רווח נקי של החברות הבנקאיות בחו"ל בסך 64.4 מיליוני דולרים להפסד של 172 מיליונים (שהם כ-53 מיליוני דולרים). לעומת זאת השנה תורגם רווח נקי בסך 122.1 מיליוני דולרים לרווח

של 272 מיליונים (כ-77 מיליוני דולרים) בעקבות הפיחות הריאלי בשער השקל לעומת הדולר, מחד גיסא, והמשך הייסוף הריאלי של השקל ביחס לסל המטבעות, מאידך (דיאגרמה ד'-2).² כתוצאה מהתנודתיות הגדולה ברווחיות השקלית של החברות הפועלות בחו"ל בשנים האחרונות (סטיית תקן של 4.6%) עומד מקדם ההשתנות (ממוצע התשואה חלקי סטיית התקן) על 0.4 - הנמוך ביותר בכל קטגוריות ההשקעה (לוח ד'-1). מדיאגרמה ד'-2 ניתן ללמוד כי בשנים האחרונות נע שיעור הפיחות הריאלי של הדולר יחד עם תרומת ההשקעה בשלוחות לרווח של הבנקים; זאת בניגוד לרווח הנקי הדולרי, שאינו קשור, על פי נתונים אלה, לרווח בשקלים. כך היה הרווח הנקי בדולרים במהלך התקופה כולה חיובי, והוא הפך להפסד בשקלים כל אימת ששער הדולר יוסף ביחס לשקל. עם זאת יש לציין שחלק מהבנקים מתגוננים נגד סיכון שער חליפין זה באמצעות כלים פיננסיים שונים, ועל כן התשואה בפועל (הכוללת חיסון נגד הסיכון) על ההשקעה בחברות הבנקאיות והפיננסיות הפועלות בחו"ל יציבה יותר ממה שצוין לעיל. הקבוצה השלישית של חברות מאוחדות שבהן מרוכזות השקעות בהיקף גדול הן החברות העוסקות בפעילות משלימה לפעילות בנקאית קלאסית, ובעיקר בפעילויות הקשורות בשוק ההון, בחכירה מימונית ובכרטיסי אשראי (החזקות, השקעות ואחרות בלוח ד'-1. ראה גם הערה 2). העלייה של רמת הפעילות בשוק ההון³ בשנה הנסקרת פעלה לגידול התרומה לרווח מקטגוריה זו. גם התרחבות הפעילות בתחום כרטיסי האשראי על חשבון אמצעי תשלום אחרים הניבה רווחים נאים לבנקים המחזיקים בחברות אלו, בשנים אחרונות. כנגד זאת פעלו ההאטה בפעילות הכלכלית, ובפרט הירידה בהיקפי המסחר הקמעוני, להקטנת תרומתן של חברות כרטיסי האשראי לרווח, כך שבסך הכול ירדה התרומה של קטגוריה זו.

ג. חברות כלולות

היקף ההשקעה בחברות בנות כלולות (שאינן מאוחדות) פחת בשנה הנסקרת בכ-400 מיליוני ש"ח, עקב צמצום ההשקעות בחברות ריאליות ובהחזקות אחרות. הרווח שהפיקו חמשת הבנקים הגדולים מהשקעות אלה הסתכם ב-354 מיליוני ש"ח, ושיעור התשואה עליהן היה כ-9.1%. רווח זה נובע בחלקו הגדול מההשקעה בחברות הריאליות (כולל ביטוח), ואינו כולל רווחים (לאחר מס) הנובעים ממכירת ההחזקות העודפות של שני הבנקים הגדולים. אלה הסתכמו השנה ב"בנק לאומי" בכ-475 מיליוני ש"ח נטו, וב"בנק הפועלים" - בכ-34 מיליונים (לפחות); ממכירת כל ההחזקות בחברת "דלק" בתחילת 1998, שתיזקף לדוחות 1998). משקלן של החברות הריאליות (כולל ביטוח) בסך כל ההשקעה בחברות המוחזקות ובתרומתן לרווח עמד השנה על כ-16%, כמו בשנה הקודמת. גם בבחינה ארוכת טווח מניבות החברות הריאליות רווחיות גבוהה (מעל

2 ראוי לציין שהפסדי תרגום אלו אינם נכללים כהוצאות מוכרות של הבנקים לצורכי מס. הם נזקפים לרווחי הבנקים, ולא לקרן הונית - כמתחייב מהסיווג מחדש של חברת בנות בנקאיות בחו"ל כזרוע ארוכה (החל משנת 1995).

3 כולל חיתום, הנפקות, מיזוגים וניהול תיקי השקעות בניירות ערך. לפירוט ההתפתחויות בשוק ההון ראה לוח ג'-5 בפרק התוצאות העסקיות.

4 אינו כולל רווח השנה בסך 18 מיליוני ש"ח על ההשקעה ב"בנק אוצר החייל". הרווחים מבנק זה לא נרשמו בשנים האחרונות מפני ההחלטה על הפרדתו מ"בנק הפועלים". לפירוט עיקרי החוק והשינויים בשיעורי ההחזקה ראה פרק ו' בסקירת מערכת הבנקאות לשנת 1996.

10% (בממוצע מאז 1993), אולם כתוצאה מתנודתיות ברווח, עומד מקדם ההשתנות רק על 4.9 (לוח ד'-1) - הרבה אחרי הבנקים למשכנתאות.

ד. השוואה בינבנקאית

חמשת הבנקים הגדולים נבדלים זה מזה בתמהיל ההשקעות ובתשואה המושגת עליהן (לוח ד'-2). שיעור ההשקעה בחברות המוחזקות העיקריות מסך ההון העצמי נע בין כ-32% ב"בנק הבינלאומי" לכ-71% ב"בנק המזרחי". גם פיזור ההשקעה על פני קטגוריות השקעה שונה מבנק לבנק. בשלושת הבנקים הגדולים הפיזור בין ענפים ובחור"ל (הפיזור הגיאוגרפי), רב יותר מאשר בבנקים "הבינלאומי" ו"המזרחי". פיזור ההשקעות עשוי למתן תנודתיות ברווח הכולל - אם המיתאם בין סוגי ההשקעה אינו מלא.

ההטרוגניות של הרכב ההשקעה בחברות המוחזקות מסבירה חלק מן השונות ברווחיות הבנקים על סך השקעותיהם בחברות המוחזקות העיקריות: תשואה נאה הושגה על ההשקעה בבנקים למשכנתאות, וממנה נהנו בעיקר אותם בנקים שמשקל ההשקעה בענף זה בסך השקעותיהם היה גבוה יחסית (כגון "בנק המזרחי", שהתשואה על סך החברות המוחזקות העיקריות שלו הושפעה מהותית מתשואת הבנקים למשכנתאות המוחזקים אצלו, לוח ד'-2); גם התשואה על ההשקעה בחברות בנקאיות ופיננסיות בחור"ל תרמה השנה מהותית לתשואה של סך החברות המוחזקות, וזאת באותם בנקים שבהם להשקעה בחברות בנקאיות בחור"ל משקל גבוה בסך השקעתם בחברות מוחזקות (לדוגמה, "דיסקונט"). מיקומן הגיאוגרפי של השלוחות השפיע אף הוא על תשואתן של החברות הבנקאיות והפיננסיות בחור"ל: בנקים שעיקר פעילותם בצפון אמריקה (כגון "דיסקונט") נהנו מהפיחות הריאלי בשער הדולר; לעומתם בנקים שעיקר פעילותם מרוכזת במערב אירופה ("הבינלאומי" ו"המזרחי") נפגעו מהייסוף הריאלי של השקל לעומת המטבעות האירופיים⁵.

את התשואה על הפעילות הבנקאית (להוציא את ההשקעות ואת התרומה של החברות המוחזקות) ניתן לבודד על ידי הפחתת היקף ההשקעה בחברות המוחזקות מיתרת ההון העצמי של הבנק, מחד גיסא, והפחתת התרומה לרווח מחברות אלו מסך הרווח שהשיג הבנק, מאידך (לוח ד'-2, הערה 4). חישוב זה מאפשר להשוות בין התשואות שמשגיגים בנקים מפעילותם, ומלמד על תשואת ההשקעה בפעילות הבנקאית עצמה (סולו). בשנה הנסקרת השיגו חמשת הבנקים הגדולים תשואה נאה על הפעילות הבנקאית - למעט בנק "דיסקונט", שהתשואה על פעילותו הבנקאית הייתה שלילית, כתוצאה מירידה ברווחיות המימונית ועלייה בהוצאות התפעול. זאת ועוד, תשואת ההשקעה בבנקים עצמם (למעט "דיסקונט") הייתה השנה גבוהה מהתשואה על ההשקעה בחברות המוחזקות בכלל ובריאליות שבהן בפרט. נתון זה מדגיש כי שני הבנקים הגדולים יצטרכו לעשות שימוש מושכל בסכומים שיתקבלו ממכירת החזקותיהם העודפות בתאגידים ריאליים.

5 "בנק הפועלים" פועל בצפון אמריקה בעיקר במסגרת של סניפים, ואילו החברות הבנות שלו ממוקמות במערב אירופה, דבר המסביר את התשואה הנמוכה שהשיג על השקעתו בחברות הבנקאיות והפיננסיות בחור"ל.

2. הבנקים למשכנתאות

א. מבוא

היקפי הפעילות, התוצאות העסקיות והסיכונים של הבנקים למשכנתאות מושפעים מרמת הפעילות הכלכלית במשק, מרמות המחירים הצפויות של הדירות ומאלו שבפועל, וכן מההתפתחויות בענף הבנייה ומשינויים דמוגרפיים.

בשנת 1997 שררה בענף הבנייה האטה, המשקפת את ההאטה במשק כולו, הן בצד הביקוש והן בצד ההיצע. האטה זו, שהחלה עוד ב-1996, באה לידי ביטוי (לוח ד'-3) בירידה של התחלות הבנייה, בהצטמצמות מספר העסקאות בדירות חדשות ובדירות מיד שנייה (המתבטאת בירידת מספר התיקים שנפתחו במס רכוש) ובירידה במימוש הלוואות לזכאים. מצד ההיצע פחתו התחלות הבנייה הן ביזמה הציבורית והן ביזמה הפרטית בשיעורים ניכרים - לעומת 1996 ובפרט לעומת 1995. הצמצום בהתחלות הבנייה שביזמה פרטית ובשטח המצוי בבנייה מוסבר בציפיות

לוח ד'-3

מאפייני הפעילות בענף הבנייה¹, 1994 עד 1997

השינוי הריאלי						
1997 מול 1996	1995 מול 1997	1997	1996	1995	1994	
(אחוזים)						
-9.9	-26.2	50,850	56,440	68,900	43,620	סך כל התחלות הבנייה
-18.0	-41.9	15,950	19,440	27,460	11,130	מזה: ביזמה ציבורית
-11.8	-5.9	17.7	20.1	18.8	15.2	שטח בבנייה (מיליוני מ"ר)
21.7	64.9	63,650	52,280	38,600	33,900	סך כל גמר הבנייה
36.4	216.7	21,850	16,020	6,900	9,470	מזה: ביזמה ציבורית
-19.6	-22.7	103,485	128,691	133,794	127,361	מספר התיקים שנפתחו במס רכוש
-17.2	-12.2	45,537	54,980	51,880	52,550	מימוש הלוואות לדירור
-30.4	-35.3	14,925	21,455	23,052	28,450	סך הכול לזכאים
-5.4	8.7	20,315	21,485	18,695	15,830	מזה: עולים
						זוגות צעירים
השינוי הריאלי במדד						
		0.2	2.7	6.3	11.6	מחירי "דירות בבעלות" (%)

(1) נתונים ארעיים.

ה מ ק ו ר: משרד הבינוי והשיכון - מידע חודשי, פברואר 1998.

להמשך ההאטה, בעלויות המימון של הקבלנים, בהחמרת הקריטריונים למתן אשראי מצד הבנקים ובהתאמה של מלאי הדירות לביקושים ברמה נמוכה יותר. כנגד זאת, קצב שיווק הקרקעות שבידי הממשלה, שבשנים האחרונות היה גורם מעכב לבניית דירות, גדל השנה בכ-10%, מתוכם 79% באזורי ביקוש במרכז הארץ. (רוב הגידול התרכז בחודשים האחרונים של השנה). קצב הגידול של התחלות הבנייה שביזמה הציבורית הואט השנה, כתוצאה מירידת מספר העולים וממדיניות פסקלית מצמצמת בתחום הבנייה והתשתית, לאחר שנים של התרחבות בתחום זה.

מצד הביקוש של הציבור נרשמה ירידה ברכישת דירות חדשות ודירות מיד שנייה ובמימוש משכנתאות בידי זכאים. הגורמים העיקריים לכך היו הציפיות לירידת מחירים כתוצאה מההאטה בפעילות הכלכלית, ירידתן של ההשקעות במשק, ובפרט של השקעות בנדל"ן, עליית הריבית על המשכנתאות ואי עדכון סכומי הזכויות לזוגות צעירים ולעולים. גם גידולם של שיעורי האבטלה, הפועלים להקטנת ההכנסה הפנויה, וירידת מספרם של העולים פעלו להקטנת הביקושים לדירות. הירידה בביקושים גרמה לירידת מחירים, בעיקר בדירות יוקרה, בעוד שיציבות המחירים בדירות עממיות היא בבחינת הערכת יתר למחיר, שכן קבלנים רבים מעניקים לרוכשי הדירות הטבות (כדוגמת העלאת רמת הבנייה ומתן מוצרים משלימים לדירה) במקום הנחות - דבר שאינו מובא כיום בחשבון במדדי המחירים.

השנה הסתיימו מספר פרויקטים שהחלו בשנים קודמות, ובכך פעלו למיתון הירידה בפעילות ענף הבנייה: סך כל גמר הבנייה עלה בכ-22%, כתוצאה מהעלייה התלולה בהתחלות הבנייה הציבורית והפרטית בשנת 1995 (לוח ד'-3). מאחר שזמן הבנייה הממוצע עומד בשנים האחרונות על כשנתיים, יש לצפות לירידה משמעותית של מספר הדירות הגמורות בשנתיים הקרובות (כשיתר הדברים קבועים).

ההתפתחויות בענף הבנייה במהלך השנה מצביעות על מגמה של חרפת ההאטה: במחצית הראשונה נרשמה ירידה בהתחלות הבנייה ובמספר הדירות שנמכרו (לפי נתוני 10 החברות הגדולות) לעומת המכירות בשנת 1996; הירידה החריפה ברביע האחרון של השנה ובחודשים הראשונים של 1998.

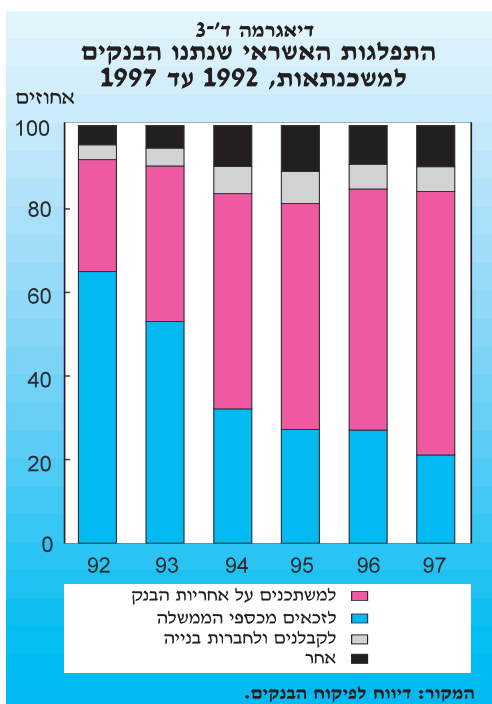
ב. פעילות הבנקים למשכנתאות

סך האשראי שניתן במהלך השנה (ביצועי ההלוואות) קטן בכ-4% - ל-22.5 מיליארדי ש"ח; מחד גיסא, נרשמה ירידה בהלוואות המוכוונות לזכאים, לקבלנים ולחברות בנייה, ומאידך - עלייה בהלוואות הלא מוכוונות (החופשיות) ובהלוואות האחרות⁶ (לוח ד'-4 ודיאגרמה ד'-3). כן אפשר שבהכללת גופים נוספים ("בנק אגוד", "בנק מרכנתיל דיסקונט" וחברות ביטוח), אשר החלו לתת משכנתאות בשנים האחרונות בחישוב היקף הביצועים, תתקבל יציבות בביצועי ההלוואות השנה.

לירידה המתונה של סך הביצועים, ובפרט לעלייה באשראי הלא-מוכוון למשתכנים, למרות ההאטה המשמעותית ברמת הפעילות בענף הבנייה, לפחות שני הסברים:

1. היקף הביצועים אמנם הושפע מההאטה במשק, ובפרט מהצטמצמות הפעילות בענף

6 האשראי האחר כולל אשראי לכל מטרה, לקיבוצים ומושבים ולתעשייה ואשראים גדולים במיוחד. הנתונים בלוחות מתייחסים רק לבנקים למשכנתאות, ואינם כוללים הלוואות לדיור שניתנו על ידי חברות ביטוח ובנקים מסחריים, בהיקף המוערך בכמה מאות מיליוני ש"ח.

הבנייה, אולם השפעה זו קווצה חלקית על ידי עלייה בגמר הבנייה. מאחר שחלקים גדולים של האשראי לציבור רוכשי הדירות (להבדיל מאשראי לקבלנים ולחברות בנייה ופרטים הבונים במסגרת "בנה ביתך") ניתנים סמוך למועד סיומה של הבנייה, פועל פער הזמן שבין התחלות הבנייה לבין עיתוי הביקוש לאשראי להתמתנות הירידה בביצועים. לפיכך יש לצפות בעתיד לירידה בביצועים, בעקבות המשך הירידה בקצב התחלות הבנייה הפרטית והציבורית.

2. במהלך המחצית השנייה של 1997 ירדה הריבית על המשכנתאות (דיאגרמה ד'4), וזאת עקב ירידת הריביות על איגרות חוב צמודות למדד - שימוש אלטרנטיבי למתן משכנתאות. ירידת הריביות האלה החלה לאחר משבר קופות הגמל, באוגוסט 1996, ונמשכה במהלך שלושת הרבעים הראשונים של 1997, במקביל לירידת הגירעון הממשלתי והקטנת הגיוסים באיגרות חוב.⁷ כן

נערכו במחצית זו מבצעים של שיווק אשראי זול יחסית לרכישת דירה שנייה בעזרת שימוש בדירה הקיימת כביטחון; אלה הניעו לא-זכאים להקדים וליטול אשראי בתנאים נוחים יחסית לשם רכישת, שיפוץ והרחבה של דירותיהם, ובכך מיתנו את הירידה בסך כל הביצועים.⁸

כתוצאה מהירידה באשראי המוכוון, המשמש סיוע לאוכלוסיית חסרי הדור, והעלייה באשראי הלא-מוכוון, ירד משקלו של האשראי המוכוון בסך הביצועים ל-21%, וזאת בהמשך למגמה ארוכת טווח של הקטנת המעורבות הממשלתית בשווקים הפיננסיים. הירידה החדה (כ-26%) באשראי המוכוון מוסברת במאפיינים של נוטלי אשראי זה - אוכלוסיית הזכאים (עולים, זוגות צעירים וכו') - השונים מאלו של נוטלי הלוואות לא-מוכוונות. מחירי הדירות הגבוהים מבחינת הזכאים והצפי לירידתם, כפי שקרה בדירות יוקרה, אי-עדכון הסיוע לזכאים והריבית הגבוהה על הלוואות משלימות, ירידת מספרם של העולים ארצה, האטת הפעילות הכלכלית במשק ועליית שיעורי האבטלה - כל אלה פעלו להקטנת הביקוש להלוואות מוכוונות.

האשראי שניתן לקבלנים ולחברות בנייה הצטמצם בכ-4% בהשוואה לשנת 1996.⁹ הירידה

7 עם זאת, הריבית הריאלית ארוכת הטווח שבה לעלות בחודשים האחרונים של השנה בעקבות הירידה המשמעותית באינפלציה (מדדים שליליים), שהביאה לביקושים מצד הגופים המוסדיים (כגון מוסדות גמל) לאפיקים השקליים הלא-צמודים לטווח קצר ובינוני, על חשבון איגרות החוב הצמודות לטווח ארוך.

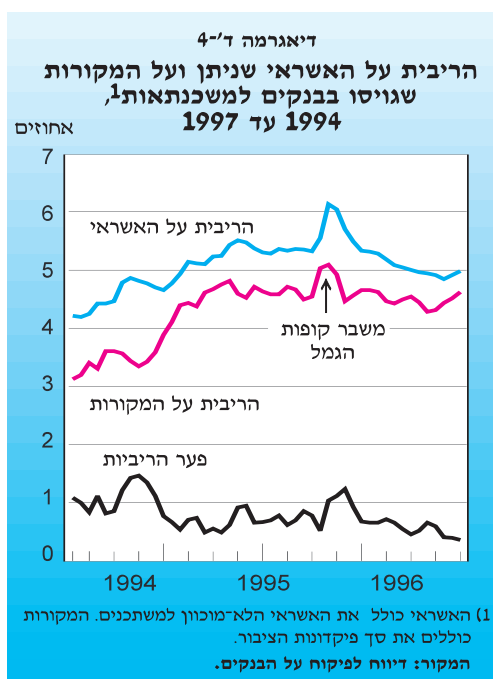
8 נציין כי בין הפרטים שאין באפשרותם לרכוש דירה חדשה באשראי, בגלל העלות הגבוהה, יש הנוטלים אשראי בהיקפים נמוכים יותר לשם שיפוץ והרחבה של דירתם הישנה.

9 הנתונים אינם כוללים את הפעילות החוץ-מאזנית, ובפרט במסגרת "ערבויות חוק המכר". סך הערבויות גדל מ-5.9 מיליארדי ש"ח בסוף שנת 1996 ל-6.6 מיליארדים בסוף השנה הנסקרת.

לוח ד'-4
ביצועי הלוואות וגיוס מקורות כבנקים למשכנתאות, 1995 עד 1997

התפלגות	השינוי הריאלי לעומת השנה הקודמת			מחירי דצמבר 1997			
	1997	1996	1995	1997	1996	1995	
(אחוזים)	(אחוזים)			ביצועי הלוואות (מיליוני ש"ח)			
100.0	100.0	100.0	-4.4	1.8	22,480	23,521	23,108
84.2	84.8	81.3	-5.1	6.1	18,926	19,937	18,785
21.1	27.1	27.2	-25.7	1.4	4,738	6,373	6,287
63.1	57.7	54.1	4.6	8.5	14,188	13,564	12,498
5.9	5.9	5.9	-4.2	1.9	1,334	1,392	1,366
9.9	9.2	8.8	2.5	6.0	2,220	2,165	2,043
(אחוזים)	(אחוזים)			גיוס מקורות (מיליוני ש"ח)			
100.0	100.0	100.0	-4.1	4.4	15,173	15,816	15,149
53.2	54.7	60.8	-6.8	-5.9	8,070	8,658	9,203
46.8	45.3	39.3	-0.8	20.4	7,103	7,159	5,946
			92.9	-20.4	2,569	1,332	1,672

(1) כולל אשראי מוכותן.
(2) המקורות שגויה השנה כוללים חניית היסכון ואינם כוללים פיקדונות שעל אחריות הממשלה.
ה מק ו ר : דיווח לפיקוח על הבנקים.

מוסברת בצמצום התחלות הבנייה לנוכח הירידה בביקושים, כאמור, וכן בהחמרת הקריטריונים של הבנקים למתן אשראי לקבלנים בעקבות הוראות המפקח על הבנקים.

יתרת האשראי למשכנתאים (שעל אחריות הבנק) בבנקים למשכנתאות גדלה בכ-18%, ועמדה בסוף השנה הנסקרת על כ-56 מיליארדי ש"ח (לוח ד'-5). בשנה הנסקרת קטנה הריכוזיות בענף המשכנתאות, בין היתר כתוצאה מהרחבת פעילותם של גופים נוספים בענף (בנקים מסחריים כ"מרכנתיל דיסקונט" ו"אגוד" וכן חברות ביטוח).

בהמשך למגמה המסתמנת בשנים האחרונות, גדל משקלן של ההלוואות שאינן מוכוונות בריבית משתנה בסך כל הביצועים, והגיע בשנה הנסקרת לכ-35% (לוח ד'-6). הסיבה לכך קשורה בחלקה לקשיים שבהם נתקלים הבנקים למשכנתאות בגיוס מקורות

לטווח ארוך, בשנים האחרונות - בין השאר, כתוצאה מהמדיניות המוניטרית - ובחלקה לציפיות של הציבור לירידת שיעור הריבית על משכנתאות. לתופעה זו יש השלכות על החשיפה לסיכון הריבית (הקטנת פער המח"ם) מצד אחד, אך גם על כושר הפירעון של הלווים, מהצד האחר, כפי שנראה בחלק הדן בסיכונים.

הרכב יתרת ההלוואות השתנה: משקל ההלוואות הצמודות למטבע חוץ (היתרה הממוצעת) בסך כל ההלוואות גדל מ-1.6% ל-2.2%, על חשבון משקל ההלוואות הלא-צמודות - בדומה להתפתחויות בבנקים מסחריים - בעוד שמשקל ההלוואות הצמודות למדד (95%) והיקף הליווי הפיננסי של הבנקים למשכנתאות נשארו יציבים.

בצד המקורות נמשכה המגמה של השנים האחרונות: עלייה במשקל הפיקדונות שגויסו מבנקים ובפרט מבנקי האם של הבנקים למשכנתאות, על חשבון פיקדונות שגויסו מהציבור. כך קטנו הפיקדונות מהציבור בכ-7%, בעוד שהפיקדונות מבנקים שמרו על יציבות (לוח ד'-4). את הירידה בפיקדונות מהציבור ניתן לייחס לתקנה המגבילה את שיעור ההפקדות של קופות הגמל (הנכללות בפיקדונות הציבור) בגוף יחיד ל-5% מהיקף נכסיהן, למשיכות הכספים המתמשכות מקופות הגמל, וכן לנטיית הציבור להעדיף נכסים נזילים יחסית, שמאופיינים בדרך כלל בטווחי זמן קצרים. לפיכך פעלו קופות הגמל להקטנת היצע פיקדונותיהן, וכתחליף לפיקדונות אלה הגדילו הבנקים למשכנתאות את גיוסי תכניות החיסכון מהציבור (עלייה של כ-57%). התפתחות זו, ועמה המחסור במקורות לטווח ארוך והתחרות בצד השימושים, התבטאו, בין השאר, בהקטנת פערי הריבית. היקף הפירעונות המוקדמים עמד השנה על כ-27% מסך כל הפירעונות, וזאת בדומה להיקפם בשנים האחרונות.

בשנה הנסקרת מכרו אחדים מהבנקים למשכנתאות כמה תיקי משכנתאות לגופים פיננסיים - אמנם בהיקפים נמוכים - ובמקביל לכך הרחיבו מספר בנקים מסחריים את פעילותם בשוק על ידי מתן משכנתאות ללקוחותיהם. מצוקת המקורות עלולה להחריף מפני הביקוש הצפוי

לוח ד'-5
דוח על הנכסים וההתחייבויות שעל אחריות הבנקים למשכנתאות, עד 1997

התפלגות היתרות בסך המאזן				השנתי הראיית לעומת השנה הקודמת				היתרה לסוף השנה																																								
1997				1996				1997				1996				1995																																
(אחרים)												(אחרים)												(מיליוני ש"ח, במחירי דצמבר 1997)																								
0.3	0.3	0.7	17.4	-50.3	204	174	349	0.9	1.5	2.4	-31.8	-27.1	617	904	1,241	79.7	78.1	75.7	18.1	22.1	56,339	47,703	39,086	4.9	5.5	5.9	1.9	11.1	3,447	3,384	3,047	14.3	14.6	15.3	13.4	12.4	10,092	8,902	7,923	100	100	100	15.8	18.2	70,699	61,067	51,647	מזומן ופקדונות בבנקים הלוואות לממשלות הלוואות לקבלנים (לא-מכוון) הלוואות לקבלנים ולחברות בנייה הלוואות ונכסים אחרים סך כל הנכסים
52.0	52.8	54.3	14.0	14.9	36,735	32,213	28,031	35.3	33.2	29.7	23.3	32.2	24,972	20,252	15,319	1.1	1.4	1.8	-5.6	-7.0	809	857	922	6.0	7.0	8.4	-0.7	-1.6	4,219	4,249	4,316	94.4	94.3	94.1	15.9	18.5	66,734	57,571	48,588	פיקדונות הציבור פיקדונות מובנקים פיקדונות הממשלה התחייבויות אחרות סך כל ההתחייבויות								
5.6	5.7	5.9	13.4	14.3	3,964	3,496	3,059	100	100	100	15.8	18.2	70,699	61,067	51,647	אמצעים חוניים	סך כל ההתחייבויות והחזן																															

ה מ ק ו ר : דיווח לפיקוח על הבנקים.

לוח ד'-6

נתונים מרכזיים על הבנקים למשכנתאות, 1994 עד 1997

1997	1996	1995	1994	
14,189	13,564	12,497	11,525	היקף האשראי הלא-מוכוון שניתן במהלך השנה (מיליוני ש"ח)
35%	32%	16%	12%	מזה: בריבית משתנה
620	583	508	465	הערך המוסף למשרה (אלפי שקלים) ¹
13.3	13.6	12.7	13.9	הרווחיות להון (ROE) ² (אחוזים)
0.41	0.41	0.44	0.45	יחס יעילות ההכנסות ³
0.97	1.03	1.16	1.21	ההוצאה התפעולית לשקל פעילות ⁴
0.19	0.15	0.19	0.22	ההפרשה לחומ"ס מיתרת האשראי שעל אחריות הבנק (אחוזים)
11.3	11.6	11.5	11.6	יחס ההון לרכיבי הסיכון (אחוזים)

- (1) הערך המוסף למשרה חושב כרווח הנקי מפעולות רגילות לפני מס, בתוספת ההוצאות בגין משכורות והוצאות נלוות וכן ההוצאות בגין פחת והפחתות, מחולקות במספר המשרות הממוצע.
- (2) היחס בין הרווח הנקי לבין ההון בתחילת השנה, בתוספת ההנפקות לפי עיתוין.
- (3) היחס בין ההוצאות התפעוליות לבין סך ההכנסות התפעוליות בתוספת הרווח מפעולות מימון לפני הפרשה לחומ"ס.
- (4) היחס בין הוצאות התפעול לסך הנכסים.
- ה מ ק ו ר : דוחות כספיים לציבור.

להלוואות ארוכות טווח במגזר הצמוד למדד בבנקים המסחריים - בין במסגרת הלוואות למימון רכישות של תאגידים בהפרטה ובין לשם מימון פרויקטים לאומיים בידי חברות גדולות במשק. בעקבות הירידה בשיעור הריבית הממוצע לטווח הבינוני והארוך במשק (4% לעומת 4.5% בשנת 1996) בשלושת הרבעים הראשונים של השנה, הורידו הבנקים למשכנתאות את הריבית על הפיקדונות ועל המשכנתאות. עם זאת, כתוצאה ממצוקת המקורות בצד ההתחייבויות, מהביקושים הגדולים ומהתגברות התחרות בענף בצד השימושים, נאלצו הבנקים למשכנתאות להוריד את הריבית על מקורותיהם בפחות משיעור הירידה בריבית על השימושים. כך ירדו הריביות השוליות על האשראי הצמוד הלא-מוכוון שניתן מכ-5.45% ל-5.04%, לעומת ירידה מ-4.78% ל-4.47% של הריביות על פיקדונות הציבור שהתקבלו במהלך השנה הנסקרת (דיאגרמה ד'-4). כתוצאה מהתפתחויות אלו במהלך השנה הוסיף וירד פער הריביות השולי בין האשראי החופשי לדיור ובין הפיקדונות שגויסו מהציבור ומהבנקים, בהמשך למגמת ירידתו בשנים האחרונות, והוא עמד בשנה הנסקרת על 0.57%, לעומת 0.67% בסוף 1996 (לוח ד'-7). בעקבות שינויים אלו בשיעורי הריבית על כל הנכסים וההתחייבויות הצטמצם מעט פער הריביות הממוצע (על כלל הפעילות, כולל המכוונת) מ-0.92% בשנת 1996 ל-0.85% בשנה הנסקרת. ההתפתחויות בפערי הריביות - הממוצע והשולי - משקפות את גידול משקלן של המשכנתאות החדשות, שניתנות בפערי ריבית נמוכים, בשנים האחרונות, על חשבון הישנות.

לוח ד'-7

התפתחות התחרות בענף המשכנתאות, 1994 עד 1997

1997	1996	1995	1994	
(אחוזים)				
0.57	0.67	0.69	0.99	פער הריבית השולי ¹
0.85	0.92	0.93	1.17	פער הריבית הממוצע ²
0.31	0.31	0.33	0.34	ההכנסה הממוצעת מביטוחים במונחי תשואה ³
1.16	1.23	1.25	1.51	פער הריבית הממוצע הכולל (מימוני והכנסות מביטוחים)
				חלק ההוצאות לשיווק ולפרסום בסך ההוצאות התפעוליות
5.9	5.5	6.1	6	- בבנקים למשכנתאות ⁴
2.1	2.3	2.6	2.5	- בבנקים המסחריים
				מדד H (מתוקנן ⁵)
0.098	0.099	0.098	0.108	- בבנקים למשכנתאות
0.173	0.180	0.180	0.187	- בבנקים המסחריים
				אחוז הסטייה מהממוצע של הריבית על האשראי הצמוד
4.2	5.7	9.0	12.2	שבין הבנק היקר ביותר לזול ביותר במערכת (אחוזים)

(1) פער הריבית השולי בין האשראי הצמוד הלא-מכוון שניתן לבין פיקדונות הציבור והבנקים שהתקבלו במהלך השנה.

(2) פער ריבית מיתרה ממוצעת של אשראי צמוד (כולל מוכוון) ופיקדונות ציבור ובנקים.

(3) ההכנסות מביטוחים (חיים ורכוש), מחולקות ביתרת האשראי הממוצעת (כולל אשראי מוכוון).

(4) בניכוי עמלות ניהול לחברות קשורות.

(5) מדד H הוא מדד הרפינדל לפיזור. המדד המתוקנן מתחשב במספר הבנקים שבמערכת, N, לפי $H^* = (N \cdot H - 1)/(N - 1)$.
ה מ ק ו ר : דוחות כספיים לציבור, ודיווחים לפיקוח על הבנקים.

מבין הבנקים למשכנתאות ניתן לציין את הבנקים העצמאיים (שהם קטנים), אשר בהם פערי הריבית נמוכים יותר; זאת משום שהם אינם נהנים מפיקדונות מבנק האם, הניתנים לעתים בעלות מופחתת, או משום שמשקל ההלוואות הוותיקות, שניתנו בפערי ריבית גבוהים יותר, נמוך אצלם יותר מאשר בבנקים הגדולים למשכנתאות. בחינת פערי הריבית בחודשים הראשונים של 1998 מלמדת כי מגמת הירידה בפערי הריבית לא נבלמה, וכי הפערים עדיין נמוכים. לפיכך, לאחר שבעבר פיצו הבנקים את עצמם על הירידה בפערי הריביות בעזרת הגדלת הפעילות וגביית עמלות מעסקי ביטוח - הרי שלנוכח הירידה ברמת הפעילות במשק ובענף הבנייה, ובעקבות הדיון המתנהל כעת, בסוגיית הביטוח בבנקים למשכנתאות, יש חשש כי חלק מן הבנקים למשכנתאות ייפגע מהותית מהשילוב של גורמים אלה.

מספר אינדיקטורים מצביעים על התגברות התחרות בענף המשכנתאות, הן בבחינה ארוכת טווח והן בהשוואה לתאגידים הבנקאיים הרגילים (לוח ד'-7). כך הצטמצם פער הריבית השולי בכ-0.4 נקודת אחוז מאז שנת 1994, ובמקביל לכך הצטמצם הפער הממוצע בכ-0.3 נקודת אחוז. כשמכלילים את ההכנסות מביטוחים (חיים ורכוש) בחישוב פער הריבית הכולל (המורכב מההכנסה המימונית ומהכנסות מביטוח), מתקבלת ירידה מ-1.51% ב-1994 עד ל-1.16% בשנה הנסקרת. זאת משום שהתרומה של עסקי הביטוח לפער הריבית יציבה בשנים האחרונות, ועומדת

על כשליש אחוז. כאינדיקטור נוסף לתחרות משמש משקל ההוצאה לשיווק ופרסום בסך הוצאות התפעול. משקל הוצאה זו גדול בממוצע כמעט פי שלושה מאשר בבנקים המסחריים, והוצאה זו אף עלתה השנה, בהשוואה לירידתה בבנקים המסחריים. גם ריבוי המותגים בענף המשכנתאות בשנתיים האחרונות ייתכן ומלמד על התגברות התחרות. אינדיקטורים נוספים, כמדד H המתוקנן והפער בין הריבית הממוצעת היקרה ביותר שניתנה על ידי בנק למשכנתאות במגזר הצמוד למדד לריבית הזולה ביותר, מעידים כי התחרות בענף המשכנתאות גדולה יותר מאשר בבנקים המסחריים ומאשר בשנים עברו.

ג. התוצאות העסקיות של הבנקים למשכנתאות

שיעור התשואה על ההון העצמי (ROE) בבנקים למשכנתאות ירד מעט - מ-13.6% בשנת 1996 ל-13.3% בשנה הנסקרת (לוח ד'-6).

הרווח מפעולות מימון לפני ההפרשה לחובות מסופקים גדל בכ-13%, והגיע ל-912 מיליוני ש"ח (לוח ד'-8). הגורם לגידולו של רווח זה היה גידול הפעילות החופשית כתוצאה מהבשלה של פרויקטים שהחלו בשנים עברו. כנגד זאת פעלה לירידת הרווח המימוני שחיקת פערי הריביות, כתוצאה ממצוקת המקורות לטווח ארוך ומהתחרות בענף המשכנתאות. מאחר שהשפעת הכמות (גידולה של יתרת האשראי לציבור בכ-17%) הייתה חזקה מהשפעת המחיר - צמצום פער הריבית הממוצע - גדל הרווח המימוני.

לוח ד'-8

תמצית דוח הרווח וההפסד של הבנקים למשכנתאות, 1995 עד 1997

השינוי הריאלי לעומת התקופה הקודמת					
1997	1996	1997	1996	1995	
(אחוזים)		(מיליוני ש"ח, מחירי דצמבר 1997)			
13.1	19.1	912	807	677	הרווח מפעולות מימון לפני ההפרשה לחובות מסופקים
48.1	-3.9	135	91	95	ההפרשה לחובות מסופקים
8.1	4.6	775	717	686	סך ההכנסות התפעוליות
6.5	4.8	733	688	657	מזה: הכנסות מעמלות
9.2	5.5	689	631	598	סך ההוצאות התפעוליות
6.4	6.7	363	341	319	מזה: הוצאות שכר ונלוות
7.7	19.7	864	208	670	הרווח מפעולות רגילות לפני מס
1.3	14.8	385	381	331	ההפרשה למס
14.6	23.4	476	415	336	הרווח הנקי

ה מ ק ו ר: דוחות כספיים לציבור.

ההפרשה השנתית לחובות מסופקים גדלה בשיעור ניכר (כ-48%), גידול שהקיף את כל רכיבי ההפרשה. ההפרשה הספציפית בגין חובות לוויים לדיוור, שנקבעת על פי עומק הפיגור¹⁰, ובגין חובות לוויים שאינם לדיוור, הנקבעת בדרך כלל לפי ההפסדים שעל דעת ההנהלה גלומים בתיק האשראי, גדלה בכ-71%. אשר למשתכנים - גידולה של יתרת האשראי החופשי, ההאטה ברמת הפעילות במשק ועליית שיעור דורשי העבודה גרמו לעלייה של כ-62% בהוצאה השוטפת בגין המשתכנים, ואילו אצל הקבלנים וחברות הבנייה גדלה ההפרשה השוטפת בשיעור גבוה יותר (123%), משום שקבלנים רבים וחברות בנייה נקלעו לקשיים במהלך השנה הנסקרת. גם ההפרשה הנוספת בגין ריכוזיות ענפית (מצב שבו היקף האשראי לענף מסוים עלה על 20% מסך כל האשראי שבאחריות הבנק) גדלה משמעותית, כתוצאה מעליית משקלו של האשראי לענף הבנייה והנדל"ן בחלק מן הבנקים. מספר הוראות והתרחשויות עשויות להשפיע על ההכנסות של הבנקים למשכנתאות. (ראה תיבה ד'-1).

תיבה ד'-1

הוראות והתפתחויות בענף המשכנתאות והשפעתן על ההכנסות

- בתחילת יולי 1997 בוצע שלב נוסף של ההסכם התלת-שנתי שבין הבנקים למשכנתאות לבין החשב הכללי בדבר הפחתת שיעורי העמלות על טיפול בהלוואות חדשות מכספי תקציב. שלב זה, שהחל ביולי 1996, אמור להקטין את עמלות הגבייה, במשך שלוש שנים, לשיעורים של 6.5%-8.5%, במסגרת תהליך שאמור להימשך ב-15 עד 20 השנים הבאות. החל מהתאריך הנ"ל הופחתו גם עמלות הגבייה בגין פירעונות מוקדמים של הלוואות מכספי האוצר שבוצעו לפני ה-10 ביולי 1992.
- החל מחודש אפריל 1998 יקבלו חלק מהזכאים לסיוע ממשלתי בשכר דירה את הסיוע מהמדינה ישירות לחשבון הבנק שלהם, ולא באמצעות סניפי הבנקים למשכנתאות. מהלך זה יביא להקטנה נוספת של העמלות המשולמות לבנקים למשכנתאות עבור הטיפול בסיוע בשכר דירה. לעת עתה אין הערכות כמותיות של מידת הפגיעה בהכנסות.
- בתקופה האחרונה מתנהלים דיונים באשר להמשך העיסוק של הבנקים למשכנתאות בביטוח ובמתכונתו. עמדת המפקח על הביטוח היא כי יש לאסור פעילות זו, ואילו עמדת הפיקוח על הבנקים היא כי יש לאפשר את המשך הפעילות תוך הסדרתה ונקיטת אמצעים להגברת התחרות גם בתחום זה. כך או אחרת, צפויה ירידה ניכרת של הכנסות הבנקים מעסקי ביטוח, המהוות כיום שליש מההכנסות התפעוליות.

סך כל העמלות התפעוליות גדל בשנה הנסקרת בכ-7% (לוח ד'-9). ההכנסות מביטוחי חיים ורכוש (כולל חברות בנות), שהן, בין השאר, פונקציה של היקף הפעילות, גדלו בכ-14%. כמו כן גדלו ההכנסות מטיפול בהכנת תיקים למשכנתאות ומניהולם, וזאת כתוצאה מגידול הפעילות, ובמידה מסוימת כתוצאה מגידול הפיגורים, המחייבים את נוטלי ההלוואות בקנסות. השיעור הגבוה של הכנסות מעסקי ביטוח מחייב זהירות ומעקב גם אחר ענף הביטוח, שכן

10 עומק הפיגור מחושב לפי היחס בין יתרת הפיגורים המצטברת (לרבות תשלומים נלווים וריבית פיגורים) לסכום התשלום האחרון שמועד פירעונו הגיע לפי לוח הסילוקין (לרבות תשלומים נלווים).

לוח ד'-9

**התפלגות העמלות התפעוליות, ההכנסות האחרות וההוצאות התפעוליות והאחרות
בבנקים למשכנתאות, 1995 עד 1997**

ההתפלגות	השינוי הריאלי לעומת התקופה הקודמת		1997	1996	1995	
	1997	1996				
(אחוזים)	(אחוזים)	(אחוזים)	(מיליוני ש"ח, מחירי דצמבר 1997)			
העמלות התפעוליות						
23.3	12.9	21.4	177.1	156.8	129.2	דמי ניהול מעסקי ביטוח חיים
16.6	14.8	-3.4	126.2	109.9	113.8	דמי ניהול מעסקי ביטוח דירות
36.4	0.9	0.5	276.8	274.3	272.9	עמלות גבייה על אשראי מכספי האוצר
8.4	-1.5	6.4	63.8	64.8	60.9	עמלות משכר דירה
6.6	20.4	24.9	50.1	41.6	33.3	דמי ניהול ודמי טיפול בהכנת תיקים
5.1	9.7	-0.6	38.5	35.1	35.3	אחרות
96.3	7.3	5.7	732.5	682.5	645.4	סך כל העמלות התפעוליות
ההכנסות האחרות						
1.6	23.2	1.1	12.2	9.9	9.8	דמי ניהול קופות גמל
1.0	0.0	2.7	7.6	7.6	7.4	דמי שכירות
1.1	-28.7	-3.2	8.7	12.2	12.6	אחרות
3.7	-4.0	-0.3	28.5	29.7	29.8	סך כל ההכנסות האחרות
100	6.9	5.5	761.0	712.2	675.2	סך כל ההכנסות התפעוליות ¹
הוצאות תפעוליות						
51.3	3.9	6.6	353.6	340.3	319.2	משכורות והוצאות נלוות
5.7	18.7	10.7	39.3	33.1	29.9	פחת והפחתות
9.9	6.6	8.3	68.3	64.1	59.2	אחזקת בניינים וציוד
5.9	18.0	-4.7	40.7	34.5	36.2	שיווק ופרסום
8.5	30.1	-1.1	58.4	44.9	45.4	דמי ניהול לחברות קשורות
3.0	8.4	9.8	20.7	19.1	17.4	שירותים מקצועיים
2.0	-5.6	24.1	13.6	14.4	11.6	תקשורת
5.3	59.4	20.5	36.5	22.9	19.0	מחשב
2.1	-15.0	10.2	14.7	17.3	15.7	משרדיות וביטוח
6.2	6.7	-9.0	43.0	40.3	44.3	אחרות
100	9.2	5.5	688.8	630.9	597.9	סך כל ההוצאות התפעוליות והאחרות

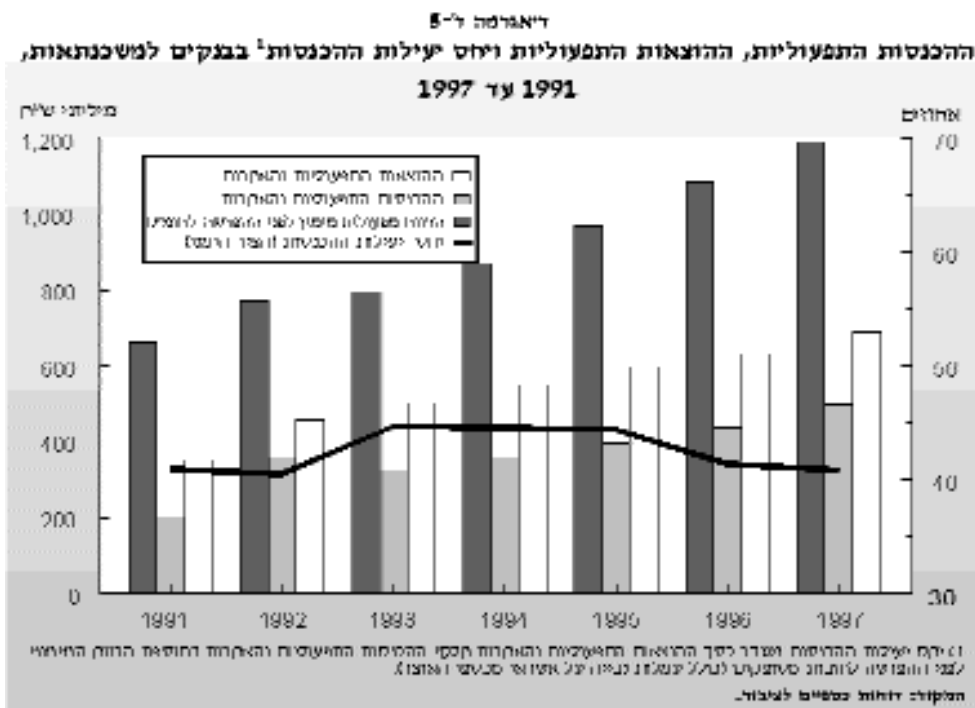
(1) כולל דמי ניהול מביטוח שנגבו באמצעות חברות בנות, וכן משכורות ששולמו לעובדי חברות אלו.
ה מ ק ו ר : דוחות כספיים לציבור.

הכנסות אלו מושפעות בין השאר מהמצב בענף זה; זאת נוסף על אי-הוודאות האופפת את המשך הפעילות הישירה של הבנקים בעסקי ביטוח, כאמור.

ההוצאות התפעוליות והאחרות גדלו בשיעור גבוה מזה ההכנסות (כ-9%). העלייה בסעיף הבולטות נרשמו בסעיפים שיווק ופרסום, הוצאות בגין מחשב ודמי ניהול. העלייה בסעיף השיווק והפרסום, שכוללת על רקע ירידתן של הוצאות אלו בבנקים המסחריים, יחד עם ירידת המירווח השולי והמבצעים, שבמסגרתם התרבו המותגים בתחום המשכנתאות, מצביעים לכאורה על התגברות התחרות בענף. ההוצאות בגין מחשבים זינקו בכ-59%, והן משקפות את ההערכות של חלק מן הבנקים לגבי שנות ה-2000 (כולל פתרון ל"Bug 2000") ואת התעצמות השימוש במחשב הן לשם פעילות ישירה עם לקוחות (בנקאות ישירה במסגרת גיוון הפעילות והמעבר לבנקאות מסחרית) והן לשם התייעלות ובקרה.

ההוצאות בגין שכר, שהן הרכיב המהותי ביותר בהוצאות, עלו בכ-4%, מעט יותר מאשר בבנקים המסחריים (לוח ד'-9). הסבר אפשרי לעלייה זו קשור לגיוון הפעילות בבנקים למשכנתאות ולהתפתחויות הטכנולוגיות, המחייבות העסקת עובדים מיומנים ויקרים יותר, וכן להרכב העובדים, שהשתנה במהלך השנה הנסקרת. מספר העובדים (הקבועים והזמניים) נשאר יציב - 2,160 - תוך גידול בן 3.4% של מספר העובדים הקבועים, שהעסקתם יקרה יחסית, על חשבון מספרם של הזמניים. עלות השכר וההוצאות הנלוות למשרה גדלה מ-169 אלפי ש"ח בשנת 1996 ל-178 אלפים השנה, בהשוואה לעלייה מ-201 אלפי ש"ח ל-207 אלפים במערכת הבנקאות כולה.

מספר אינדיקטורים מצביעים על שיפור ביעילות התפעולית, בעיקר כתוצאה מהעלייה המתמשכת בפעילות. כך קטנה ההוצאה התפעולית לשקל מאזן מ-1.21% בשנת 1994 ל-

0.97% בשנה הנסקרת, והערך המוסף למשרה גדל בשיעור משמעותי (לוח ד'-6). היחס בין סך כל ההוצאות התפעוליות לבין סך ההכנסות התפעוליות בתוספת הרווח מפעולות מימון לפני הפרשה לחובות מסופקים, המשקף את יעילות ההכנסות (להלן יחס יעילות ההכנסות - ratio efficiency), נשאר יציב - 0.41 (דיאגרמה ד'-5).

ד. סיכונים והון בבנקים למשכנתאות

הסביבה העסקית שבה פעלו הבנקים למשכנתאות בשנה הנסקרת והערכות לגבי השנים הקרובות מלמדות לכאורה על עלייה של רמת הסיכון העסקית. ההאטה ברמת הפעילות במשק, ובפרט בענף הבנייה, שאמורה לצמצם את היצע הדירות ואת היקפי הפעילות, המחסור במקורות לטווח ארוך, התחרות בצד השימושים, שפועלים להקטנת המירווחים, וכן חוסר הבהירות לגבי ההכנסות מביטוחים, שייתכן כי יגרעו מההכנסות - כל אלה מצביעים על הרעה אפשרית ברווחיות הבנקים למשכנתאות. לפיכך ניתן להבין את הרצון שמגלים בנקים למשכנתאות - ובפרט העצמאיים שביניהם, שאינם מקבלים סיוע מבנק האם - לגוון את מקורות הרווח שלהם בכיוון של בנקאות מסחרית. בהקשר זה קיבל "בנק ירושלים" בספטמבר רשיון למוסד כספי, המאפשר לו לתת את כל השירותים הבנקאיים למעט ניהול חשבונות עובר ושכ עם שקים. איכות האשראי אצל המשתכנים ואצל הקבלנים וחברות הבנייה ירדה מעט בהשוואה לשנת 1996, כתוצאה מההאטה במשק, מעליית שיעורי האבטלה ומהקשיים שאליהם נקלעו הזימים בענף הבנייה. עם זאת, קצב העלייה בסך הפיגורים אצל הקבלנים וחברות הבנייה התמתן השנה, בעקבות אמצעי זהירות שנקטו עוד אשתקד ולאחר פניית המפקח על הבנקים בנדון - בניגוד לגידול המתון של סך הפיגורים אצל המשתכנים (לוח ד'-10). כנגד זאת ירדו מאוד הפיגורים בהחזר האשראי האחר, כתוצאה מההסדרים לגבי אשראים שניתנו בעבר לענף החקלאות, כך שסך כל הפיגורים ירד מ-1.46% בשנת 1996 ל-1.32% השנה. הגידול המתמשך של משקל האשראי שעל אחריות הבנק בסך האשראי למשתכנים ובסך המאזן חושף את הבנק לסיכון אשראי גדול יותר מאשר בעבר.

בשנה הנסקרת גדל היקף ההלוואות הלא-מוכוונות לזמן ארוך שניתנו בריבית משתנה, על חשבון ההלוואות בריבית קבועה, ומשקלן בסך הביצועים הגיע לכ-35%. הסיבות העיקריות לכך הן, כאמור, הציפייה של הציבור לירידת שיעורי הריבית והמחסור במקורות לטווח ארוך שאילץ את הבנקים למשכנתאות להעדיף מתן הלוואות בריבית משתנה כדי להקטין את פער המח"ם. לפיכך פחת מח"ם הנכסים, ועמד בסוף 1997 על 5.1 שנים, כמו ירידה במח"ם ההתחייבויות, כך שפער המח"ם נשאר יציב - 1.5 שנים, נתון המצביע כנראה על יציבות בחשיפה לסיכון ריבית. שיעור החשיפה הממוצע של ההון העצמי בבנקים למשכנתאות עומד על 15.7%, תוך פיזור רחב סביב הממוצע.

החלפת הלוואות שניתנו בריבית קבועה למשתכנים עם כאלה הניתנות בריבית ניידת אמנם מקטינה את פער המח"ם, אולם עלולה להגדיל את החשיפה לסיכון האשראי, משום שהכנסת המשתכנים אינה מתואמת במלואה עם שיעורי הריבית במשק. כנגד זאת, הצירוף של מתן הלוואות בריבית ניידת וגיוס מקורות בריבית כזאת מצמצם את סיכון הריבית הכרוך בפירעונות מוקדמים של הלוואות, השכיחים בתקופות של ירידת הריבית. (עם זאת יש לציין ששיעור הפירעונות המוקדמים לא השתנה משמעותית בשנים האחרונות.)

כמו בבנקים המסחריים, גדלו בבנקים למשכנתאות, ההלוואות הצמודות למטבע חוץ, אף כי גם המקורות במגזר הצמדה זה גדלו בשיעור דומה, ומשקלן בסך ההלוואות עדיין זניח. לפיכך,

לוח ד-10
יתירות האשראי והפיגורים כננקים למשכנתאות, 1995 עד 1997

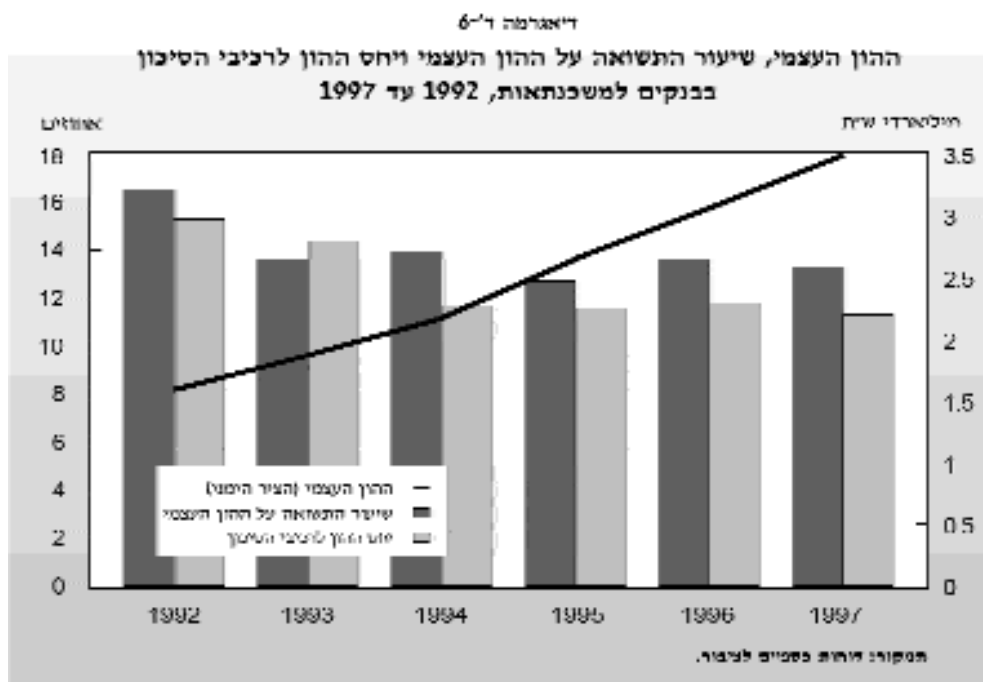
התפלגות הימרות של סך האשראי	השוני הריאלי לעומת התקופה הקודמת			היתרה לסופי השנים במחירי דצמבר 1997		
	1997	1996		1997	1996	1995
	(אחוזים)			(מיליארדי ש"ח)		
100	100	17.2	20.6	68,947	58,841	48,779
81.7	81.1	18.1	22.0	56,339	47,703	39,086
5.0	5.8	1.9	11.1	3,447	3,384	3,047
14.6	15.1	13.4	12.4	10,092	8,902	7,923
		-0.10	-0.01	1.32	1.46	1.47
		0.03	-0.10	0.79	0.77	0.86
		0.14	0.78	6.96	6.11	3.44
		-0.35	-0.10	2.43	3.71	4.14

- 1) על אחריות הבנק בלבד, בניכוי הפשוטה לחומ"ס (ספציפית, נטפת וכללי).
- 2) כולל לקיבוצים ולמושבים להעשייה ולחירות, וכן אשראי לכל מטרה.
- 3) הפיגורים המצטברים מולם חודשים, מחולקים בוותח האשראי לסוף השנה.

מצד אחד, לא נוצרה חשיפה לסיכון בסיסי הצמדה בשנה הנסקרת, ומהצד האחר יש חשש כי בעקבות גלי ציפיות לפיחות יגדל מאוד קצב הפירעונות המוקדמים מצד מי שנטלו הלוואות במטבע חוץ - דבר שעלול להגדיל את חשיפת הבנקים לסיכון ריבית ולסיכון אשראי עקב קשיי פירעון של לווים אלו.

אחדים מהמותגים החדשים שנוספו לענף בשנים האחרונות חושפים את הבנקים לסיכונים שונים: מתן אפשרות לנוטלי משכנתאות בריבית משתנה לקבע את הריבית ללא קנסות עלול להגדיל את היקף הפירעונות המוקדמים במקרה של ירידת ריבית, וזאת בשעה שהבנק מתקשה בגיוס מקורות מתאימים לכיסוי החשיפה; מתן משכנתה שבה הקרן משולמת בבת אחת בסוף התקופה חושף את הבנק לסיכון אשראי, שיתממש אם מצבו הכלכלי של נוטל ההלוואה יורע סמוך לסיום התקופה, ומה גם שבמצב זה אין פירעונות תקופתיים משמעותיים, המאפשרים מעקב שוטף אחר חוסנו הכלכלי של הלווה.

יחס ההון לרכיבי סיכון של הבנקים למשכנתאות ירד ל-11.3% בהשוואה ל-11.6% בשנת 1996 (דיאגרמה ד'-6). גידול האשראי שעל אחריות הבנק פעל לירידת היחס, ואילו ההנפקות של כתבי התחייבות נדחים (המשמשים קרנות מעין-הוניות) והרווח שנצבר קיזזו את הירידה ביחס זה. במסגרת ההנפקות של כתבי התחייבויות נדחים מגדילים הבנקים למשכנתאות את ההון המשני, ובכך מגדילים את החלק הפחות יציב בהונם, שכן כתבי התחייבויות (שהם "מעין הוניים") פוקעים לאחר תקופה מסוימת.

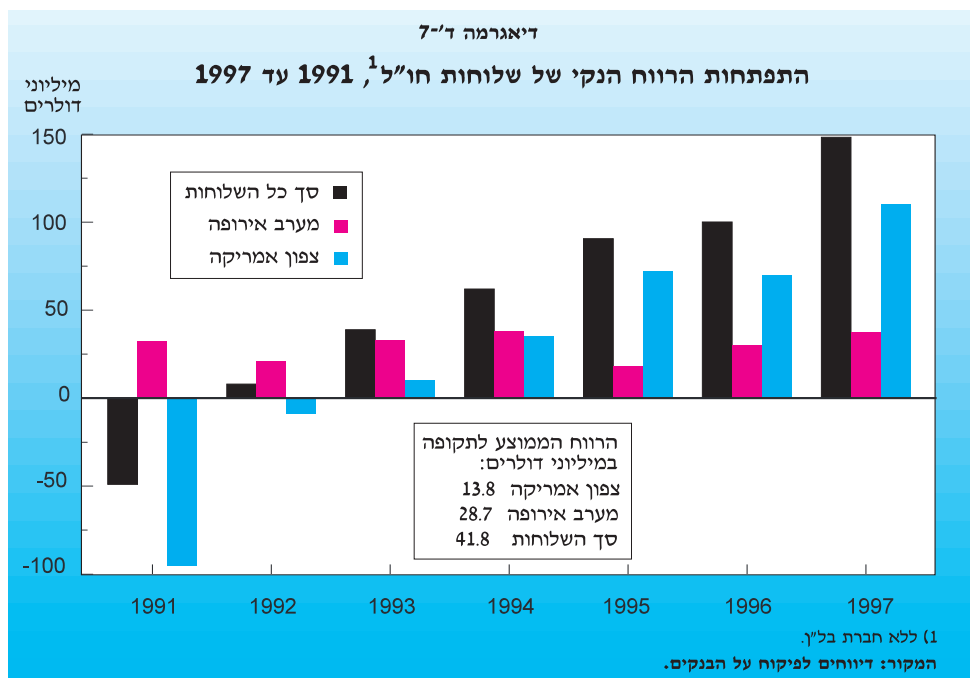
3. שלוחות חוץ לארץ

א. מבוא

שלוחות חו"ל נותנות שירותים פיננסיים בעיקר ללקוחות ישראליים בחו"ל, ללקוחות מחו"ל הפועלים בארץ, לקהילות יהודיות בתפוצות ולחברות מקומיות. השנה, בניגוד לשנים קודמות, גדל חלקן של שלוחות חו"ל בסך המאזן בשקלים של חמש הקבוצות הבנקאיות הגדולות ועמד על 14.4%, לעומת 11.7% בשנת 1996 (חישוב לפי המאזן הדולרי ושער הדולר לסוף שנה). הסיבה העיקרית לגידול חלקן של השלוחות במאזן היה הפיחות הריאלי בשער השקל לעומת הדולר, שהוא גורם חשוב גם בקביעת התרומה של פעילות השלוחות לרווח השקלי (דיאגרמה ד'-2). את ההשפעה של פיחות הדולר על הרווח קיזזו חלקית הייסוף הריאלי של השקל לעומת המטבעות האירופיים, המשך השינויים המבניים, הכוללים מכירה וסגירה של שלוחות שאינן רווחיות, וגידול הפעילות בארץ.

בשנים האחרונות עוברות השלוחות שינויים מבניים והתייעלות, שבמסגרתם הצטמצמה הפעילות הקמעונית (בעיקר בצפון אמריקה) והתרחבו הפעילות בתחום הבנקאות הפרטית והמסחרית והפעילות בסינדיקציות בינלאומיות. במסגרת ההתייעלות בשלוחות נמכרו שלוחות "בנק המזרחי" בארה"ב (UMB), וסניף "בנק לאומי" בשיקגו, שני סניפים בקליפורניה הועברו לחברה הבת "בל"ל-ארה"ב" (שנקראה בעבר "בליט"ני"), ושלוחת "בנק דיסקונט" בקנדה נמכרה ל"רפבליק בנק אוף ניו יורק" (קנדה).

המאזן הדולרי של כל שלוחות חו"ל (חברות בנות וסניפים) גדל בכ-2%, ואילו הרווח הנקי הדולרי צמח בשיעור מרשים של כ-48% והסתכם בכ-148 מיליוני דולרים, המהווים תשואה בת

13.7% על ההון (דיאגרמה ד'-7). עלייה זו נובעת ברובה מפעולות בלתי רגילות כגון החזרי מס בשלוחות צפון אמריקה (כ-24.5 מיליוני דולרים) - ואכן, הרווח מפעולות רגילות לפני מס גדל ב-14% בלבד.

השלוחות בחו"ל מושפעות, בין השאר, מהמצב הכלכלי השורר במדינות שהן ממוקמות בהן, וזאת אף על פי שחלק מפעילותן מתנהל ללא קשר למיקומן. מרבית שלוחות חו"ל של הבנקים בישראל ממוקמות בארה"ב, בשווייץ ובאנגליה (לפי סדר גדלים זה).

בארה"ב נמשכה גם השנה הגיאות הכלכלית, והבנקים ממשיכים ליישם תכניות לשיפור יעילותם התפעולית. גל המיזוגים והרכישות בארה"ב הגיע השנה לשיא: 599 מיזוגים, לעומת 553 בשנת 1996 - דבר שאמור לשפר את היעילות התפעולית ובכך להגדיל את רווחיותם של הבנקים בעתיד. תהליך ההתייעלות בא גם לידי ביטוי בהתגברות החדשנות הטכנולוגית של הבנקים. הבנקים בארה"ב הרחיבו את פעילותם ושמרו גם השנה על רווחיות גבוהה. שיעור התשואה על ההון (ROE) של הבנקים בקבוצת ההשוואה¹¹ עמד בשנה הנסקרת על 14.7%, שיעור התשואה על הנכסים (ROA) עלה ל-1.23%, והיקף המאזן גדל ב-9.5%. עיקר הגידול בפעילות נובע מהלוואות מסחריות, בעוד שהיקף ההלוואות לפרטים, שגדל במידה ניכרת בשנים האחרונות, ירד מעט השנה.

ב. היקף הפעילות בשלוחות חוץ לארץ

היקף המאזן של כל השלוחות גדל בשנה הנסקרת בכ-2%. מקור הגידול הוא בשלוחות צפון אמריקה (3.7%), לעומת ירידה דולרית של 1.2% בשלוחות מערב אירופה (לוח ד'-11). סך הנכסים בצפון אמריקה גדל, למרות המכירה והסגירה של חלק מן השלוחות, בעיקר עקב התרחבות היקף האשראי לציבור בשלוחות שנותרו, בדומה לגידול בקבוצת ההשוואה. גם בשלוחות מערב אירופה גדלו סך הנכסים, ובפרט האשראי לציבור, במונחי המטבע המקומי, אולם בגלל התחזקות הדולר ביחס למטבעות האירופיים תורגם גידול בן 6% של האשראי לציבור ליציבות במונחי דולרים¹².

האשראי לציבור בסך כל השלוחות גדל ב-7.4%, ומקור הגידול הוא שלוחות צפון אמריקה, שבהן נרשם גידול של 12.3%. גידול זה ראוי לציון על רקע מכירה וסגירה של חלק מן השלוחות באזור זה, הקטנת הפעילות הקמעונית והמעבר לבנקאות פרטית ומסחרית. עם זאת, הגדלת הפעילות עם חברות עסקיות והשתתפות בסינדיקציות בינלאומיות מסבירות את גידול האשראי, שכן הלוואות מסחריות הן בממוצע גדולות מהלוואות קמעוניות ומהלוואות לעסקים קטנים. בשלוחות מערב אירופה הייתה השנה יציבות בהיקף האשראי הדולרי - בעיקר עקב התחזקות הדולר ביחס למטבעות האירופיים, שכן במונחי המטבעות המקומיים נרשם גידול מתון. גם הרכב האשראי שונה בין שני האזורים, ומשקף הבדלים באופי הפעילות: בשלוחות צפון אמריקה ניתנים כ-23% מהאשראי למסחר ולכל אחד מענפי התעשייה והשירותים הפיננסיים - כ-18%; לעומת זאת בשלוחות מערב אירופה ניתנים כ-27% לשירותים פיננסיים, כ-18% לאנשים פרטיים ורק כ-17% למסחר.

11 קבוצת ההשוואה כוללת 103 בנקים הפועלים בארה"ב שהיקף נכסיהם הממוצע עומד על כ-3 מיליארדי דולרים, ולפיכך ההשוואה מתאימה בעיקר לשלוחות הפועלות בארה"ב. מקור הנתונים: Profile, FDIC, Quarterly Banking.

12 לנוכח התחזקות הדולר ביחס למטבעות האירופיים, נתוני הזרם והיתרה בשלוחות מערב אירופה המופיעים בערכים דולריים הם הערכת חסר לעומת נתוני המטבעות המקומיים.

לוח ד'11
הנכסים, ההתחייבויות והמזרחות בשלחות חוץ לארץ, עד 1996

סך כל השלחות			מערב אירופה			צפון אמריקה		
השינוי	1997	1996	השינוי	1997	1996	השינוי	1997	1996
(אחוזים)	(מיליוני דולרים)	(מיליוני דולרים)	(אחוזים)	(מיליוני דולרים)	(מיליוני דולרים)	(אחוזים)	(מיליוני דולרים)	(מיליוני דולרים)
7.4	7,449	6,936	-0.1	2,717	2,719	12.3	4,639	4,132
-22.0	4,615	5,917	-7.0	1,788	1,923	-30.2	2,756	3,947
10.9	1,186	1,069	5.6	512	485	12.2	616	549
38.3	4,114	2,975	6.9	727	680	47.7	3,380	2,289
2.2	16,589	16,235	-1.2	5,408	5,475	3.7	11,004	10,612
0.6	10,762	10,693	4.7	2,424	2,314	-0.7	8,212	8,269
5.4	3,880	3,682	-7.5	2,010	2,173	23.9	1,833	1,480
-7.3	2,173	2,343	-21.6	946	1,207	7.4	1,193	1,111
1.9	15,442	15,149	-1.4	4,928	5,000	3.4	10,346	10,008
5.6	1,147	1,086	1.3	481	475	9.1	659	604
(אחרים)			(אחרים)			(אחרים)		
2.62	2.65	1.83	1.83	1.83	3.03	3.13	פער הריבית על האשראי (כולל החוץ-מאזני)	
0.42	1.41	-0.62	0.05	1.51	2.54	פער הריבית על פיקדונות בנקים בקבוצה		
0.14	0.04	0.36	0.27	-0.11	-0.51	פער הריבית על פיקדונות בנקים אחרים		
1.71	1.83	1.28	1.42	1.94	2.03	פער הריבית על סך כל הנכסים וההתחייבויות		

(1) נתוני המאזן המאוחד של סניפי "בנק הפועלים" עורכנו בשנה הנסקרת.
ה מ ק ר : דיווח לפיקוח על הבנקים.

כרבע מסך "הפיקדונות והמזומנים בבנקים" מתבצע עם בנקים ישראלים שבקבוצה (החברה האם ו/או תאגידים בנקאיים בשליטתה), בעוד שיותר ממחצית "הפיקדונות מבנקים" מקורם מבנקים כאלה. לפיכך פעילות השלוחות עם הקבוצה מסייעת במידה מסוימת לשיפור הרווחיות, שכן העלות של אותם מקורות נמוכה בממוצע מזו של המקורות המגויסים מבנקים שאינם שייכים לקבוצה (לוח ד'-11).

היקף תיק ניירות הערך שמוחזק בידי הבנקים בשלוחות צפון אמריקה ובמערב אירופה גם יחד גדל ב-47.7%. הסיבה לכך הייתה גידול של כמיליארד דולרים בסעיף זה, במקביל לירידה דומה של הפיקדונות בבנקים מסחריים. תופעה זו מלמדת על הסטה משימושים פחות רווחיים ופחות מסוכנים לשימושים הנושאים תשואה גבוהה יותר, שעשויים להיות גם מסוכנים יותר, בחלק מן השלוחות. בניית תיק ניירות הערך (נוסטרו) של השלוחות בצפון אמריקה, כשני שלישים מהערך המאזני מוגדרים כניירות ערך זמינים למכירה (available for sale); מתוכם רק כ-26% הם איגרות חוב ממשלתיות (ללא סיכון), והשאר הם איגרות חוב (חלקן מגובות במשכנתאות בערבות ממשלתית) ומניות של גופים מסחריים. בניכוי ההסטה שהייתה השנה מפיקדונות בבנקים לניירות ערך נרשם גידול של כ-6%, שהוא למעשה שערור של התיק למסחר (trading book) ושל התיק הזמין למכירה בעקבות ירידת שיעורי הריבית, בעיקר לטווח הבינוני והארוך. ירידת הריביות וזקיפת רווחי/הפסדי הון לתיק הזמין למכירה הגדילו את שווי תיק ניירות הערך גם בקבוצת ההשוואה בצפון אמריקה (כ-9%).

בצד המקורות - פיקדונות הציבור בשלוחות צפון אמריקה קטנו ב-1%, לעומת עלייה של כ-5% בשלוחות מערב אירופה במונחי המטבעות המקומיים. את הצמצום בצפון אמריקה ניתן להסביר בשינויים האסטרטגיים שנעשו בשלוחות שם - הגדלת פעילות רווחית יותר, כגון בנקאות פרטית, בנקאות מסחרית וסינדיקציות בינלאומיות, על חשבון פעילות עתירת עבודה ובעלת רווחיות נמוכה לשקל פעילות. בהקשר זה יש לציין את המכירה והסגירה של שלוחות קמעוניות ואת הירידה החדה של מספר המפקידים בצפון אמריקה בשנים האחרונות - מ-150 אלף מפקידים בסוף שנת 1994 לכ-100 אלף בשנה הנסקרת. היקף הפיקדון הממוצע, שעמד בסוף שנת 1994 בשלוחות צפון אמריקה על כ-53 אלפי דולרים צמח ל-81 אלפי דולרים בסוף 1997, נתון המלמד, בין השאר, על הקטנת הפעילות הקמעונית, ובפרט על קבלת פיקדונות מהציבור הרחב. נתון זה עומד בניגוד לירידה המתונה - הן בכמות המפקידים והן בגובה הפיקדון הממוצע - בשלוחות מערב אירופה ובקבוצת ההשוואה.

הפיקדונות מבנקים בשלוחות מערב אירופה פחתו בכ-8% (בפרט מבנקים השייכים לקבוצה) בהשוואה לשנת 1996, ובמקביל לירידה בהפקדות בבנקים מסחריים, כאמור, אף כי צד המקורות בסעיף זה עדיין גדול מצד השימושים. לעומת זאת בשלוחות צפון אמריקה גדלו הפיקדונות מבנקים מסחריים. ייתכן שההבדל בין האזורים קשור בביקוש הציבור לאשראי, שמומן חלקית בפיקדונות מבנקים מסחריים, ושיעורי גידולו בשלוחות צפון אמריקה היו גבוהים יותר מאשר בשלוחות מערב אירופה. ההון העצמי בסך כל השלוחות גדל כ-6%, כתוצאה מרווחים שנצברו, והגיע בתום השנה הנסקרת ל-1,147 מיליוני דולרים.

הפעילות החוץ-מאזנית, שבה היתרה מייצגת סיכון אשראי, גדלה בשנה הנסקרת בהיקף ניכר. התעצמות של הפעילות החוץ-מאזנית, והשימוש במכשירים חוץ-מאזניים הם מגמה הנמשכת זה מספר שנים, שמשקפת בין היתר את הרחבת הפעילות בבנקאות הפרטית ואת פעילות גידור הסיכונים - בפרט נגד סיכון שער החליפין בין-מטבעות, לנוכח משבר המטבעות במזרח אסיה ובדומה לגידול בקבוצת ההשוואה. כך עמד סך כל העסקאות במכשירים פיננסיים נגזרים בשלוחות צפון אמריקה (בערכים נקובים) על כ-2.7 מיליארדי דולר, ומהם משקלן של עסקות

הגידור הוא כ-29%. לעומת זאת, בשלוחות מערב אירופה הסתכמו העסקאות בכ-5.9 מיליארדי דולרים, ומתוכם רק כ-14% משמשים לגידור - נתון המצביע על ההבדלים בין שני האזורים באופי הפעילות ובהיקפיה.

ג. התוצאות העסקיות של שלוחות חוץ לארץ

הרווח הנקי בשלוחות חוץ¹³ עלה מכ-100 מיליוני דולרים ב-1996 לכ-148 מיליונים השנה (דיאגרמה ד'-7) - שיעור גידול של כ-48%, המהווה המשך למגמה בשנים האחרונות. עם זאת נובע עיקר הגידול ממכירת שלוחות, מהתייעלות תפעולית (בשלוחות צפון אמריקה של "בנק לאומי") ומהחזרי מס - ולא מפעילות בנקאית מסורתית דהיינו מרווח מימוני מתיווך פיננסי. בניכוי השפעתם של החזרי המס היה שיעור גידולו של הרווח לפני מס כ-14% בלבד, כאמור.

הרווח מפעולות מימון לפני הפרשה לחומ"ס הצטמצם בסך כל השלוחות בכ-5%, כתוצאה של הצטמצמות פערי הריביות - מגמה הנמשכת זה שנים מספר גם בקבוצת ההשוואה ומשקפת את התגברות התחרותיות (לוח ד'-12). כך הצטמצמו פערי הריביות בשלוחות צפון אמריקה ובמערב אירופה ב-0.09 וב-0.14 נקודת אחוז, בהתאמה. כנגד זאת קוזז חלק מירידתו של הרווח המימוני על ידי ירידה של משקל המזומנים והפיקדונות בבנקים, שהמירווח עליהם נמוך יחסית, ועלית משקל האשראי לציבור - בסך כל השימושים. בניגוד להתפתחות האחידה בפערי הריביות ובהרכב השימושים בשלוחות צפון אמריקה ומערב אירופה, בהפרשה לחומ"ס התמונה איננה אחידה. בשלוחות צפון אמריקה קטנו ההפרשות ב-57.4%, כתוצאה ממכירה וסגירה של חלק מן השלוחות ומניקי תיקי אשראי רעים בשנים הקודמות לעומת עלייה בשלוחות מערב אירופה.

בהכנסות מעמלות נרשם גידול משמעותי בשלוחות מערב אירופה, המשקף את הפעילות במסגרת בנקאות פרטית עם אנשים אמידים, שהיא עתירה בעמלות, ואת הגיאות בבורסות במדינות המפותחות בשנה הנסקרת; זאת לעומת הירידה בסעיף זה בשלוחות צפון אמריקה, שהושפעה ממכירה וסגירה של מספר שלוחות. ואכן, ההכנסות מדמי ניהול חשבון פחתו בשלוחות צפון אמריקה ב-37%. "ההכנסות האחרות" הושפעו בעיקר מהירידה בשלוחות בל"ל בצפון אמריקה, לאחר שבשנת 1996 נרשמו בסעיף זה רווחים חד-פעמיים ממכירת שלוחות בסך כ-17 מיליוני דולרים.

ההוצאות על שכר ונלוות ירדו, לראשונה מזה שנים מספר, בגלל הצמצומים במספר העובדים והמשרות השנתיות (לוח ד'-13). תופעה זו, יחד עם גידול הפעילות, משקפת התייעלות - כמו בקבוצת ההשוואה ובבנקים ברחבי העולם, והיא אפשרית הודות להתפתחויות הטכנולוגיות (בנקאות בטלפון, אינטרנט וכדומה), המאפשרות לצמצם את כוח האדם, למכירה וסגירה של שלוחות בצפון אמריקה ולהקטנת הפעילות הקמעונית. כנגד זאת שמר השכר הממוצע על יציבות בשלוחות צפון אמריקה ורשם עלייה מתונה בשלוחות מערב אירופה (במונחי המטבע המקומי). השכר השנתי במערב אירופה (80 אלפי דולרים) גבוה משמעותית מאשר בצפון אמריקה (63 אלפי דולרים) - הפרש המשקף, בין השאר, את יוקר המחיה ואת אופי הפעילות במערב אירופה (בנקאות פרטית וסחר חוץ), המצריך העסקת כוח אדם מיומן יותר (ולכן יקר יותר). לפיכך יש לצפות שהמעבר מבנקאות קמעונית לבנקאות סיוטנית ופרטית גם בצפון אמריקה יפעל להגדלת

13 לא כולל את הפסדי/רווחי "בל"ן" (שהיא חברה אחת לא-בנקאית של "בנק לאומי ארה"ב" - לשעבר "בליטנ"י), שסיימה את שנת 1997 ברווח של 3.1 מיליוני דולרים, לעומת הפסד בסך 2.4 מיליונים בשנת 1996.

לוח ד'-13
נתונים מרכזיים על שלוחות חו"ל, 1995 עד 1997

סך כל השלוחות		מערב אירופה		צפון אמריקה		
1997	1996	1995	1997	1996	1995	1997
0.91	0.62	0.56	0.68	0.60	0.40	1.04
13.70	8.80	8.80	7.80	5.30	3.90	18.20
57.7	62.5	61.8	55.5	61.8	56.1	58.5
1,972	2,193	2,378	566	591	610	1,347
67	67.5	62.1	80.0	81.6	80.9	63.0
0.4	0.6	1.0	0.8	0.6	1.8	0.2
1.6	1.6	2.3	2.7	1.8	2.2	0.9
7.7	7.1	7.8	10.4	9.7	10.0	6.0
1.71	1.83		1.28	1.42		1.94

החשואה על הנכסים - ROA (%)
החשואה על ההון העצמי - ROE (חברות בנות, %)
יחס יעילות הנסוה? (%)
מספר המשרות המלאות
השכר הממוצע למשרה? (אלפי דולרים לשנה)
ההפרשה לחנו"ס מיתרת האשראי (%)
האשראי הבעייתי? מיתרת האשראי (%)
חלק הפקדונות מבנקים ישראליים בקבוצה בסך ההתחייבויות (%)
פער רכזית על סך הנכסים הפעילים וההתחייבויות (%)

1) הרווח הנקי/ההון לחזילת השנה.
2) הרווחאות התפעוליות/(והנכסות התפעוליות בתוספת הרווח המימוני לפני ההפרשה לחברות מטופקים).
3) המשכורות וההוצאות הלווא/מספר העובדים במשרה מלאה.
4) האשראי הבעייתי כולל אשראי שאינו נושא הנכסה, שאורגן מחדש, ובסיגור זמני, אך אינו כולל אשראי בהשגחה מיוחדת.
ה מ ק ו ר : עיבורים מתוך הרווח למפקח על הבנקים.

ההוצאה על משרה ממוצעת שם (כשיתר הדברים קבועים).

גם בסעיף "הוצאות אחרות" נרשמה ירידה משמעותית, שנבעה כנראה מהפרשות לפיצויים ומחיקת המוניטין כתוצאה ממכירה וסגירה של שלוחות בשנת 1996. עם זאת נרשמה ירידה גם בסעיפים שאינם קשורים ישירות בהוצאות תפעוליות, אך משקפים התייעלות. כך, למשל, קטנו ההוצאות על תקשורת (דואר, טלפון וכדומה) ועל שירותים מקצועיים (ייעוץ משפטי, שמאות וכדומה) - כנראה בעקבות השלמת תהליכי המכירה והסגירה של חלק מן השלוחות. בעקבות הירידה בהכנסות התפעוליות והאחרות וירידה חדה עוד יותר בהוצאות התפעוליות והאחרות הסתכם הרווח מפעולות רגילות לפני מס בסך כל השלוחות בכ-157 מיליוני דולרים. ההפרשה למס בשלוחות צפון אמריקה הייתה השנה שלילית, כתוצאה מרישום מסים נדחים על הפסדי העבר בשלוחות כהנסה, לפי גילוי הדעת החשבונאי האמריקני SFAS 109. ואכן, בנק לאומי בארה"ב, שלחובתו נזקפו הפסדים בשנים 1990 עד 1994, רשם השנה הכנסה (לפני מס) מסעיף זה בגובה 34.1 מיליוני דולרים, והוא עתיד להמשיך ולקבל הכנסות על פיו בשנים הקרובות.

התשואה הדולרית על הנכסים (ROA) של השלוחות הפועלות בצפון אמריקה עמדה בשנה הנסקרת על כ-1% - עלייה ניכרת ביחס לשנת 1996 (כתוצאה מהחזרי המס) ובהפרש לא גדול מכלל הבנקים בארה"ב, שהשיגו תשואה בת 1.23% (לוח ד'-13). לעומת זאת במערב אירופה גדלה תשואה זו לכ-0.68%, לעומת כ-0.6% בשנה הקודמת, עקב גידול ההכנסות מעמלות וירידה תלולה של ההוצאות התפעוליות שאינן על שכר. לאור ההתפתחויות לעיל, השתפר השנה יחס יעילות ההכנסות בסך כל השלוחות, והוא עמד על 58.5% בשלוחות צפון אמריקה ועל 55.5% בשלוחות מערב אירופה.

כתוצאה מרווחים צבורים גדל ההון העצמי, הן בחברות הפועלות בצפון אמריקה (עלייה של כ-9%) והן באלו הפועלות במערב אירופה (1.3%). התשואה הדולרית על ההון העצמי של החברות הבנקאיות בחו"ל גדלה ל-13.7%, ובשלוחות צפון אמריקה היא הגיעה ל-18.2% - שיא הגבוה אף מזה של קבוצת ההשוואה; זאת בעקבות האירועים החד פעמיים, כאמור.

ד. סיכונים והון בשלוחות חוץ לארץ

ניתוח המדדים השונים של סיכון האשראי מורה על מגמות מנוגדות באזורי הפעילות השונים. אשר להיקף הסיכון - בשלוחות צפון אמריקה גדל חלק האשראי לציבור מסך הנכסים. גם הרכב הנכסים השתנה: מחד גיסא, נרשמה עלייה בפעילות עם הציבור ובתיק ניירות הערך, ומאידך קטנו ההפקדות בבנקים. מאחר שהשימוש האחרון נחשב בטוח יותר מן הראשון, הרי שמשקל הנכסים המסוכנים יותר עלה. בשלוחות מערב אירופה לא חלו שינויים בהיקף הנכסים והאשראי לציבור, ולכן היקף הסיכון והרכב הנכסים המסוכנים לא השתנה.

גם במדדים המשקפים את איכות האשראי יש הבדל בין האזורים הגיאוגרפיים: בצפון אמריקה נרשמה ירידה מתמשכת של היחס בין האשראי הבעייתי לסך האשראי שבאחריות הבנק כולל סיכון חוץ-מאזני, ושל היחס שבין ההפרשה השנתית לחומ"ס ליתרת האשראי - לעומת עלייה של יחסים אלה בשלוחות מערב אירופה (לוח ד'-13). ייתכן שסגירת חלק מהשלוחות שניתנו בהן אשראים רעים בצפון אמריקה, מתן אשראים חדשים, המוערכים (בעת נתינתם) כאשראים טובים, והשגשוג המתמשך בכלכלת ארה"ב פעלו לשיפור האיכות; זאת בניגוד לשלוחות מערב אירופה.

המגמה של הקטנת הפעילות הקמעונית בשלוחות צפון אמריקה, שפעלה לשיפור במדדי

איכות האשראי בשנה הנסקרת, גרמה להגדלת הריכוזיות, כפי שנמדד לפי לווה בודד. כך גדל האשראי הממוצע ללווה שנטל לפחות 8 מיליוני דולרים מ-14.3 מיליוני דולרים בשנת 1996 ל-14.7 מיליונים בשנה הנסקרת, נתון המלמד על ריכוזיות גבוהה יותר. כנגד זאת מביא צמצום מספר השלוחות וריכוז הפעילות בתחומים מוגדרים, שבהם יש לשלוחות יתרון יחסי, ובמקום אחד, להקטנת סיכון הבקרה והשליטה, סיכון שהתממש מספר פעמים בעבר. תיק הנוסטרו של השלוחות גדל במידה ניכרת השנה וכן עלה משקלם של ניירות הערך שאינם מוחזקים לפדיון. לפיכך עלו, כנראה, סיכויי השוק של השלוחות בגין תיק ניירות הערך.

חלק משלוחות חו"ל, ובפרט אלו הממוקמות בצפון אמריקה, נמצאות בתהליך של גיבוש אסטרגיית פעולה בחו"ל. זניחת הבנקאות הקמעונית בחו"ל בחלק מן הבנקים והתרכזות בתחומים שבהם הפעילות רווחית יותר, הגדילה את הרווחים בשנים האחרונות - בין השאר, גם הודות לשגשוג הכלכלי בארצות שהשלוחות פועלות בהן. הסיכונים הרבים הגלומים בפעילות השלוחות, ובפרט סיכויי אשראי, סיכויי שער חליפין ושליטה ובקרה לקויים, מחייבים זהירות מרבית. לפיכך, ניהול מושכל של הסיכונים והשלמת גיבושה של אסטרטגיית פעולה הם תנאי להשגת תוצאות עסקיות חיוביות בעתיד, גם בשנים של האטה כלכלית.